

WOLFGANG KULLMANN

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Freiburg

Η ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ ΚΑΙ Η ΜΥΘΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ*

Στὴν ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὴν Ὀδύσσεια εἶναι ζωντανὴ πάντοτε ἡ παλαιὰ διαμάχη μεταξὺ τῶν Ἑνωτικῶν, ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρὰ, οἱ ὁποῖοι διακηρύσσουν ὅτι ἡ Ὀδύσσεια ἔχει αἰσθητικὴ ἐνότητα, καὶ τῶν Ἀναλυτικῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι μποροῦν νὰ διακρίνουν στὸ Ἔπος περισσότερο ἀπὸ ἕνα στρώματα, φθάνοντας ὡς τὸ λεξιλόγιο. Ἡ δική μου πρόθεση εἶναι νὰ προσπαθῶ νὰ ἐμβαθύνω στὴν ποιητικὴ σύλληψη τῆς Ὀδύσσειας ἀντιπαραβάλλοντας τὸ ποίημα μὲ τὸ προϋποτιθέμενο μυθικὸ του ὑπόβαθρο. Πρόκειται, ἂν θέλετε, γιὰ μιὰ «νεοαναλυτικὴ» θεώρηση, παρόμοια μὲ ἐκείνη πού ἐπεχείρησα γιὰ τὴν Ἰλιάδα στὸ βιβλίο μου «Οἱ πηγὲς τῆς Ἰλιάδας»¹. Πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις, τὶς ὁποῖες θὰ μνημονεύσω, ἔχουν διατυπωθῆ πρὸ πολλοῦ. Μὲ ἀπασχολεῖ ὅμως ὅτι λείπει ἀκόμη μιὰ ἐνιαία θεώρηση.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ σχέση τῆς Ἰλιάδας καὶ τῆς Ὀδύσσειας πρὸς τὴν μυθικὴ παράδοση εἶναι πολὺ διαφορετικὴ. Στὴν Ἰλιάδα ἐπίκεντρο εἶναι ἕνα χωριστὸ γεγονὸς, ἡ «μῆνις» τοῦ Ἀχιλλέα, τὸ ὁποῖο στὸν μῦθο ἔχει μιὰ πολὺ περιορισμένη σημασία. Ἀκόμη καὶ χωρὶς τὴν ὄργη τοῦ Ἀχιλλέα καὶ τὶς συνέπειές της, τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα τοῦ τρωϊκοῦ μύθου, ἡ κρίση τοῦ Πάρι, ἡ ἄρπαγὴ τῆς Ἑλένης, ὁ δεκάχρονος πόλεμος στὴν Τροία καὶ ἡ τελικὴ ἐκπόρθησή της μὲ τὸ τέχνασμα τοῦ Δούρειου Ἴππου, παρουσιάζουν μιὰ εὐλογητὴ ἀλληλεξάρτηση καὶ ἀκολουθία. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖον φαίνεται πολὺ πιθανόν, ὅτι ἡ ὄργη τοῦ Ἀχιλλέα —ἀντίθετα πρὸς τὰ ποικίλα στοιχεῖα τοῦ ὑπόλοιπου τρωϊκοῦ μύθου— ἀποτελεῖ μιὰ ἐπινόηση τοῦ ποιητῆ τῆς Ἰλιάδας.

* Διάλεξη στοὺς φοιτητὲς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς δοθεῖσα τὴν 17η Μαρτίου 1976.

1. Die Quellen der Ilias (Hermes-Einzelschriften, H. 14), Wiesbaden 1960.

Ἄλλὰ ἀκόμη καὶ ἂν ἡ «μῆνις», ὡς ἀπλὸ γεγονὸς τοῦ μύθου, ἦταν ἐξ ἴσου παλαιά, αὐτὸ ἐλάχιστα θὰ ἐξημίωνε τὴν κρίση γιὰ τὴν σύλληψη τοῦ ποιητῆ τῆς Ἰλιάδας, ἡ ὁποία προσδιορίζεται καθολικὰ ἀπὸ τὴν ψυχολογία τῆς «μῆνιος». Ἐπομένως γιὰ τὴν ποιητικὴ σύλληψη τῆς Ἰλιάδας (ὄχι γιὰ τὴν δομὴ της) ἡ μυθικὴ παράδοση δὲν εἶναι πολὺ σημαντικὴ.

Στὴν Ὀδύσσεια ὁμως τὸ ζήτημα ἔχει διαφορετικά. Ἐδῶ ἓνα σχετικὰ μεγάλο μέρος τοῦ ἀφηγηματικοῦ ὕλικου εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία παλαιὸ συστατικὸ τοῦ μύθου καὶ ἔχει πολλὴ σημασία ἢ ἐξακρίβωση τῶν παλαιῶν στοιχείων, προκειμένου νὰ κριθῆ ἡ σύλληψη τῆς Ὀδύσσειας. Ἡ παλαιότητα τοῦ ὕλικου τῆς Ὀδύσσειας προδίδεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἤδη τὸ γνωρίζει ἡ Ἰλιάδα, ἡ ὁποία εἶναι παλαιότερη ἀπὸ τὴν Ὀδύσσεια, ὅπως τὴν ἔχομε σήμερα. Συγκεκριμένα, ὁ Ὀδυσσεύς χαρακτηρίζεται στὴν Ἰλιάδα «πολύτλας» (Θ 97, I 676, K 248, Ψ 279, 778, πρβλ. Λ 466), πού μόνο τὰ βάσανα τοῦ γυρισμοῦ μπορεῖ νὰ σημαίη, καὶ ἐπίσης «Τηλεμάχοιο πατήρ» (B 260, Δ 354), πού προϋποθέτει ὅτι ἡ παραμονὴ τοῦ μικροῦ γιου τοῦ Ὀδυσσεύα στὴν Ἰθάκη κατὰ τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὴν Τροία, πρέπει νὰ ἀποτελῆ σταθερὸ συστατικὸ τοῦ μύθου. Ἐνα δεῦτερο ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο εἶναι ἡ ἀναφορὰ τοῦ καταλόγου τῶν πλοίων στὴν ἐπικράτεια τοῦ Ὀδυσσεύα, ἡ ὁποία προεικονίζει τὰ τοπογραφικὰ δεδομένα, πού ξαναβρίσκονται κατόπιν στὴν ἀναμφισβήτητα μεταγενέστερη Ὀδύσσεια (B 631 κ. ἐξ.) τέτοια δεδομένα εἶναι ἡ γενικὴ ὄνομασία τῶν ὑπηκόων τοῦ Ὀδυσσεύα «Κεφαλλῆνες» (B 631, υ 210), ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ὄρου Νήριτον «εἰνοσίφυλλον» (B 632 καὶ ι 22), ἡ μνεῖα τῆς Ἰθάκης σὰν κεντρικοῦ χώρου τῆς ἐπικράτειας (B 632), στὴν ὁποία ὁμως περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἀπέναντι ἀκτὴ (B 635 καὶ δ 625 κ. ἐξ., ξ 100 κ. ἐξ., υ 187). Ἄλλὰ καὶ ἂν δὲν εἶχε ἐπιβεβαιωθῆ μὲ τὴ λέξη «πολύτλας», ὅτι σύμφωνα μὲ τὸν μῦθο ὁ Ὀδυσσεύς φθάνει στὴν πατρίδα του σώως καὶ ἀβλαβῆς, θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ὑποθέσωμε ἀπὸ τὸν μὴ τραγικὸ τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ποιητὴς τῆς Ἰλιάδας τὸν ἀπεικονίζει.

Ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα καὶ μόνον, λοιπόν, συνάγεται, ὅτι ἡ μοῖρα τοῦ Ὀδυσσεύα, δηλαδὴ ἡ ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Τροία, μετὰ ἀπὸ πολλὰς ταλαιπωρίες καὶ κινδύνους, κοντὰ στὸ γιὸ τοῦ Τηλέμαχο, πρέπει νὰ εἶχε ὑπάρξει ἤδη στὸ μῦθο, πού σημαίνει στὴν ποίηση, πρὶν ἀπὸ τὴν Ὀδύσσεια, ὅπως αὐτὴ μᾶς παραδόθηκε. Μὲ βάση τὴν διαπίστωση αὐτὴ θὰ ἦταν κανεὶς πρόθυμος νὰ θεωρήσῃ δικαιολογημένη, ἀναφορικὰ μὲ τὴν Ὀδύσσεια, τὴν μέθοδο τῆς Ἀναλύσεως, πού, ὅπως εἶπαμε, ἐργάζεται μὲ τὴν παραδοχὴ διαφόρων στρωμάτων καὶ ἐπεξεργασιῶν. Τὸ πρόβλημα ὁμως εἶναι, ποῖα ἀπὸ τὰ καθ' ἕκαστον μέρη εἶναι ἤδη παλαιὰ καὶ σὲ ποῖα ἔκταση τὸ πεπρωμένο τοῦ Ὀδυσσεύα ἀποτελοῦσε μέρος τῶν ἀφηγήσεων στὰ χρόνια τῆς ἀπαγγελίας τῆς Ἰλιάδας.

Ἐδῶ ἐπιβάλλεται νὰ ξεκινήσῃ κανεὶς ἀπὸ μερικὲς παλαιότερες θέσεις τῆς ἔρευνας. Ἐνα κεντρικὸ θέμα τῆς Ὀδύσσειας εἶναι ἡ πίστις τῆς Πηνελόπης, πού ἀποκαλύπτεται στὸ τέχνασμα μὲ τὸν ἀργαλειό, καὶ ἀναφέρεται σὲ τρία σημεῖα τοῦ ποιήματος (β 93 κ. ἐξ., τ 138 κ. ἐξ., ω 128 κ. ἐξ.). Ἡ Πηνελόπη ὑπόσχεται στοὺς μνηστήρες ὅτι θὰ παντρευτῆ ἀφοῦ πρῶτα τελειώσῃ τὸ σάβανο τοῦ Λαέρτη. Τοὺς ξεγελᾷ ὁμως τρία ὀλόκληρα χρόνια ξηλώνοντας τὴν νύκτα ἐκεῖνο πού ὕφαινε τὴν ἡμέρα, ὥσπου τὸ τέχνασμα ἔγινε γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἀκριτομυθίες μιᾶς ὑπέρειας. Ἐδῶ καὶ πολλὴν καιρὸ ἔχει ἀναγνωρισθῆ, ὅτι αὐτὸ τὸ θέμα τῆς Ὀδύσσειας ἔχει μετατοπισθῆ στὸ παρελθὸν καὶ παραμερισθῆ καὶ ὅτι ἡ Πηνελόπη, στὴν πραγματικὴ κατάστασις πού τὴ βρίσκει ὁ Ὀδυσσεύς, ἐπιδιώκει νὰ κρατήσῃ σὲ ἀπόστασις τοὺς μνηστήρες μὲ μιὰ καθαρὰ παρελκυστικὴ τακτικὴ (β 89 κ. ἐξ., ν 379 κ. ἐξ.)¹. Τὸ μόνο συμπέρασμα, στὸ ὁποῖο εἶναι δυνατὸ νὰ καταλήξωμε, μαζί μὲ τὸν Wehrli, εἶναι ὅτι τὸ τέχνασμα τοῦ ἀργαλειοῦ εἶναι παλαιὸ θέμα τοῦ μύθου τῆς Ὀδύσσειας, πού στὴ σημερινὴ μορφή τοῦ ποιήματος ἔχει χάσει τὸν πρωταρχικὸ του ρόλο². Ἐπίσης σωστὰ ἔχει παρατηρηθῆ ὅτι στὸ ἀρχέγονο ποίημα, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ ἀναπτυσσόταν τὸ θέμα αὐτό, θὰ πρέπη νὰ ἔλειπε ἡ δραστηριότητα τῶν μνηστήρων μέσα στὸ παλάτι τοῦ Ὀδυσσεύς, γιὰ τὸ τέχνασμα προϋποθέτει μιὰ βάσιμη ἀπαίτησις τῶν μνηστήρων ἀπέναντι στὴν Πηνελόπη γιὰ ἀπόφασιν γάμου, καὶ αὐτὸ δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν ἀξιόμειπτη συμπεριφορὰ τῶν στὴ σημερινὴ Ὀδύσεια³. Ἀλλὰ καὶ ὁ γνωστὸς μας ρόλος τοῦ Τηλέμαχου δὲν ταιριάζει μὲ τὸ τέχνασμα τοῦ ἀργαλειοῦ, ὅπως ἔχει ἀποδείξει ὁ Wehrli⁴. Ὁ λόγος εἶναι, ὅτι ἂν ἡ ἐνηλικίωσή του καὶ ἡ διεκδίκησις τῆς πατρικῆς περιουσίας ἐκ μέρους του εἶναι αἰτία γιὰ ἕνα νέο γάμο τῆς Πηνελόπης, τότε τὸ θέμα τοῦ τεχνάσματος χάνει τὴν ἀξία του.

Ἐπίσης δὲν εἶναι πολλὴν τολμηρὸ νὰ δεχθῆ κανεὶς, ὅτι στὸ πρωταρχικὸ ποίημα ὁ Ὀδυσσεύς πού τὸν θεωροῦσαν νεκρὸ, γυρίζει μόλις τὴν στιγμή τοῦ ἀγωνίσματος μὲ τὸ τόξο καὶ σκοτώνει τοὺς μνηστήρες⁵. Δὲν ἀρκεῖ ὁμως νὰ περιορισθῆ κανεὶς στὴν ἐξακρίβωσις τῆς ἐπεξεργασίας πού ἔγινε στὸ ὑλικὸ τοῦ παλαιοῦ αὐτοῦ θέματος. Ὁ χαρακτήρας του μὲ τὴν ἀπλότητά του μᾶς φανερώνει κάτι ἀπὸ τὸ ὕφος, στὸ ὁποῖο θὰ πρέπη νὰ γίνονταν ἡ διήγησις του.

1. Πρβλ. K. Reinhardt, *Von Werken und Formen*, Godesberg 1948, 14 κ. ἐξ. (= *Tradition und Geist*, hrsg. von Carl Becker, Göttingen 1960, 19 κ. ἐξ.), D. L. Page, *The Homeric Odyssey*, Oxford 1955, 120 κ. ἐξ.

2. F. Wehrli, *Penelope und Telemachos*, *Mus. Helv.* 16, 1959, 228 κ. ἐξ.

3. Wehrli δ. π. 331.

4. Ὁ. π. 331.

5. Πρβλ. A. Lesky, *RE Suppl.* XI s. v. *Homerus*, σ. 116.

Μία τόσο συγκινητικὰ ἀπλοϊκὴ ἱστορία ὅπως αὐτή, στὴν ὁποία ἡ Πηνελόπη κατῶρθωνε ἐπὶ τρία χρόνια νὰ ξεγελᾷ τοὺς μνηστήρες, ξηλώνοντας τὴ νύχτα ὅ,τι εἶχε ὑφάνει τὴν ἡμέρα, δὲν μποροῦσε νὰ εἶχε εἰσχωρήσει βαθύτερα στὴν ψυχολογικὴ πλευρὰ τοῦ γεγονότος, οὔτε νὰ εἶχε σκιαγραφήσει ἐντονώτερα τὸ περιβάλλον τῆς Πηνελόπης.

Δὲν ἦταν δυνατὸν ὁ ποιητὴς οὔτε ἀτομικὴ περιγραφή τῶν μνηστήρων νὰ εἶχε κάμει, οὔτε τὰ συναισθήματα τῆς Πηνελόπης, μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ τεχνάσματος, νὰ εἶχε περιγράψει. Διαφορετικὰ οἱ μνηστήρες θὰ παρουσιάζονταν ἀφελεῖς, καὶ τὸ θέμα τῆς πίστεως τῆς Πηνελόπης, μὲ μία διεξοδικὴ παρουσίαση τῆς ἀναπόφευκτης τελικὰ ἀπόφασης γιὰ γάμο, θὰ ἔχανε πολὺ ἀπὸ τὴν ἀξία του.

Αὐτὸ τὸ τέχνασμα μὲ τὸν ἀργαλειό, ποῦ δὲν ταιριάζει σὲ ὅ,τι παρουσιάζεται ὡς ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων στὸ δεῦτερο μέρος τῆς Ὀδύσσειας, μποροῦσε νὰ ἦταν συνδυασμένο μόνο μὲ τὰ ἀπλᾶ γεγονότα τοῦ γάμου καὶ τὴν ξαφνικὴ ἐμφάνιση τοῦ συζύγου, ποῦ τὸν θεωροῦσαν νεκρό, χωρὶς κανένα ψυχολογικὸ ὑπόβαθρο. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἀποκλείεται νὰ εἶχε ἀποτελέσει πηγὴ τῆς ἱστορίας αὐτῆς, γιὰ τὸν ποιητὴ τῆς Ὀδύσσειάς μας, ἓνα μεγαλύτερο ἔπος. Ἡ ἐξιστόρηση τοῦ τεχνάσματος μὲ τὸν ἀργαλειό δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἦταν πολὺ πιὸ ἐκτεταμένη ἀπὸ ὅ,τι στὴν ἴδια τὴν Ὀδύσσεια καὶ ἀνάλογα θὰ παρουσιαζόταν συνοπτικὰ ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσεύ, τὸ ἀγώνισμα μὲ τὸ τόξο καὶ ἡ μνηστηροφονία. Στὸ β 119 κ. ἐξ. συγκρίνεται ἡ Πηνελόπη μὲ τὶς ἡρωίδες Τυρῶ, Ἀλκμήνη καὶ Μυκῆνη, καὶ αὐτὸ μᾶς φέρνει στὴν μνήμη τὴν «ποίησι καταλόγου», ποῦ χρῆσις τῆς γίνεται στὴν Ὀδύσσεια (λ 235 κ. ἐξ.) καὶ ποῦ τὸ παράλληλό της ἔχει στίς Ἅοιες τοῦ Ἡσιόδου. Σὲ τέτοιο ὕφος, τὸ πιθανώτερο, μπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθῆ ὅτι γινόταν ἡ ἐξιστόρηση τοῦ θέματος μὲ τὸ τέχνασμα τοῦ ἀργαλειοῦ καὶ μὲ τὴν ξαφνικὴ ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύ.

Πῶς ἔχει ὁμως τώρα τὸ ζήτημα μὲ τὸ πρῶτο μέρος τῆς Ὀδύσσειας, δηλ. μὲ τὶς περιπλανήσεις; Καὶ ἐδῶ ξεκινοῦμε ἀπὸ ἓνα βασικὸ καὶ πολυπροσεγμένο θέμα μέσα στὴν Ὀδύσσεια. Ὁ Τειρεσίας γνωστοποιεῖ στὸν Ὀδυσσεύ, ὅταν γίνεται ἡ ἐπίκλησις τῶν νεκρῶν στὸ λ, ὅτι θάπρεπε, μετὰ τὴν μνηστηροφονία, νὰ τραβήξῃ γιὰ χῶρες ἡπειρωτικῆς, μέχρι νὰ συναντήσῃ ἀνθρώπους τόσο ἀνίδεους ἀπὸ θάλασσα, ποῦ θὰ νόμιζαν τὸ κουπί του λιχνιστήρι, καὶ τότε νὰ προσφέρῃ θυσία καὶ νὰ γυρίσῃ πίσω (λ 129 κ. ἐξ.). Ἐκτέλεσις τῆς ἐντολῆς αὐτῆς δὲν περιγράφεται στὴν Ὀδύσσειά μας. Ἀπλῶς ὁ Ὀδυσσεύς ἐνημερώνει τὴν σύζυγό του Πηνελόπη σχετικὰ μ' αὐτὴν τὴν ὑπολειπόμενη ὑποχρέωσή του (ψ 264 κ. ἐξ.).

Καὶ ἐδῶ ἔχομε μιὰ σχετικὰ ἀφελῆ ἱστορία, ἡ ὁποία δὲν ἐναρμονίζεται, τὸ λιγώτερο, μὲ τὸ δεῦτερο μέρος τῆς Ὀδύσσειας, καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο, ὅπως εἶναι φανερό, δὲν τὴν ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσ-

σειας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὁμως θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε στὴν ἀρχαία παράδοση ἄμεση ἀφήγηση γιὰ τὴν ἱστορία αὐτή. Διαφορετικὰ δὲν θὰ ἐμφανίζοταν κἄν στὴν Ὀδύσεια. Προφανῶς πρόκειται γιὰ κάποιο ἐξαγνισμό, πού ὀφείλεται σὲ ἐξάπλωση τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνα καὶ πού συναρτᾶται στενὰ μὲ τὴν τύφλωση τοῦ Πολύφημου, γιου τοῦ Ποσειδῶνα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ἱστορία μὲ τοὺς Κύκλωπες καὶ ἡ ὄργη τοῦ Ποσειδῶνα ἀνήκουν στὸν πυρῆνα τῶν περιπλανήσεων τοῦ Ὀδυσσεά, πού εἶναι πιθανόν, ὅτι ἀπαγγέλλθηκε ὡς ποίημα προφορικό. Αὐτὸ τὸ στοιχεῖο ἐξ ἄλλου τῆς ὄργης τῶν θεῶν ὑποδηλώνει ἓνα ἐπικό σχῆμα καὶ ἀποκλείει τὴν ἐκδοχή, ὅτι πηγὴ ἦταν κάποιο παραμῦθι¹.

Γιὰ τὴν χρονολόγηση τώρα τῶν υπόλοιπων θεμάτων, πού ἀποτελοῦν περιπέτειες στὴν Ὀδύσεια, εἶναι βασικὴ ἡ περίπλοκη γεωγραφικὴ τοποθέτηση τῶν περιπλανήσεων, ὅπως τὴν ἐπεξεργάστηκε πρόσφατα ὁ Albin Lesky στὴν ἐργασία του «Αἶα»². Ὁ Ὀδυσσεύς ταξιδεύοντας ἀπὸ τὴν Τρωάδα δυτικὰ καὶ περνώντας ἀπὸ τοὺς Κίκονες, τοὺς Λωτοφάγους καὶ τοὺς Κύκλωπες φθάνει στὸ πλωτὸ νησί τοῦ Αἰόλου. Ἀπὸ ἐκεῖ προσεγγίζει σχεδὸν στὴν πατρίδα του ἀλλὰ σπρώχνεται πάλι πίσω, πρὸς τὸ νησί τοῦ Αἰόλου, ἀπὸ τοὺς ἀνέμους πού ἔπνευσαν, ὅταν οἱ σύντροφοί του ἀπὸ περιέργεια ἄνοιξαν τὸ ἀσκή τοῦ Αἰόλου, καὶ κατόπιν βρίσκεται ξαφνικὰ στοὺς Λαιστρυγόνες, στὴν Ἀνατολὴ ἢ στὸν Βορρᾶ.

Πάντως ἡ Ἀρτακίη, ἡ κρήνη τῶν Λαιστρυγόνων, ἀνήκει στὴν Κύζικο, στὴν ἀκτὴ τῆς Προποντίδος, καὶ ἐπὶ πλεον οἱ σύντομες νύχτες πού ἐπικρατοῦν ἐκεῖ, ἀποκλείουν ἓνα προσανατολισμὸ στὸ χῶρο τῆς Δύσης. Ἡ «Αἰαίη νῆσος» τῆς Κίρκης τέλος, σύμφωνα μὲ τὸ μ 3 κ. ἐξ., πού δὲν ἐπιδέχεται δευτέρη ἐρμηνεία, βρίσκεται στὴν περιοχὴ τῆς Αὐγῆς, δηλ. στὴν Ἀνατολή. Τὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς τὸν ὀδηγεῖ ἀπὸ τὴν Σειρήνες, πού γεωγραφικὰ δὲν εἶναι δυνατό νὰ προσδιορισθοῦν, πολὺ γρήγορα πίσω στὴν Δύση, στὴν Σκύλλα, τὴν Χάρυβδη καὶ τὸ νησί τοῦ Ἥλιου. Ἡ τοποθέτηση αὐτοῦ τοῦ νησιοῦ στὴν Δύση προκύπτει ἀπὸ τὸ ὅτι στὸ μ 325 κ. ἐξ. ἀνατολικοὶ καὶ νότιοι ἄνεμοι ἐμποδίζουν τὸν ἀπόπλου ἀπὸ αὐτὸ καὶ τελικὰ ὁ δυτικὸς ἄνεμος κινεῖ τὸ πλοῖο. Ἡ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδη βρίσκονται πλησίον. Ὁ νότιος ἄνεμος εἶχε ἀρχικὰ παρασύρει τὸν Ὀδυσσεά, μετὰ τὴ συντριβὴ τοῦ πλοίου του, στὴν Χάρυβδη.

Καὶ τὸ νησί τῆς Καλυψῶς, ὁ ἐπόμενος σταθμὸς τῶν περιπλανήσεων, βρίσκεται ἐπίσης στὴν Δύση, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴν ὀδηγίαν τῆς Καλυ-

1. A. Hartmann, Untersuchungen über die Sagen von Tod des Odysseus, München 1917, 91 κ. ἐξ., K. Reinhardt, Von Werken und Formen 90, 126 κ. ἐξ. (= Tradition und Geist 72 κ. ἐξ.).

2. Gesammelte Schriften, Bern-München 1966, 26 κ. ἐξ. (= Wiener Studien 63, 1948, 22 κ. ἐξ.).

ψῶς στὸν Ὀδυσσεά νὰ κρατῆ ἀριστερά του τὴ Μεγάλῃ Ἄρκτο, δηλ. νὰ πλέη ἀνατολικά (ε 272 κ. ἐξ.). Ἡ μετατόπιση τῆς δράσεως ἀπὸ τὴν Δύση στὴν Ἀνατολὴ δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸν ποιητὴ μὲ τὸ πλωτὸ νησι τοῦ Αἰόλου.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τὴν Θρινακία, τὸ νησι τοῦ Ἥλιου, οἱ προσπάθει-ες νὰ τὴν συνδέσουν μὲ μιὰ συγκεκριμένη «θρινακοειδῆ» διχαλωτὴ τοποθεσία, ὅπως ὑποδηλώνει καὶ τὸ ὄνομά της, ἔχουν ἀποτύχει. Ἴσως ὅμως ὀφείλομε νὰ σκεφτοῦμε τὸν Ὀδυσσεά, ἕνα Ἑλληνα τῆς Δύσης, ἐξ ἀρχῆς σὲ συνάρτηση μὲ περιπέτειες στὴ Δύση, ὅπως συγκεκριμένα οἱ σταθμοὶ τοῦ ταξιδιοῦ του ἀργότερα ἔχουν συνδεθῆ μὲ τοποθεσίες τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Διαφορετικὰ ὅμως ἔχουν τὰ πράγματα μὲ τίς, ἃς τίς ὀνομάσωμε ἔτσι, «ἀνατολικὲς περιπέτειες». Ὁ Karl Meuli ἔχει ἀπὸ καιρὸ ἀποδείξει μὲ σαφήνεια ὅτι ἐδῶ ἐπηρεάζεται ἡ Ὀδύσεια ἀπὸ ἕνα Ἀργοναυτικὸ ἔπος¹. Ἀλλὰ γιὰ τὸ ἐρώτημά μας, ὡς πρὸς τὴν μέθοδο ἐργασίας τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσειας, ἀποφασιστικῆς σημασίας εἶναι ὁ *τρόπος* μὲ τὸν ὁποῖο καρπώθηκε ὁ ποιητὴς καὶ ἀξιοποίησε αὐτὰ τὰ θέματα τοῦ ἀργοναυτικοῦ ἔπους.

Ὁ Meuli εἶχε δεχθῆ, ὅτι τὸ ἀργοναυτικὸ ποίημα ποὺ ὑπάρχει μέσα στὴν Ὀδύσεια, περιεῖχε ἤδη ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Λαιστρυγόνες, καὶ ἕνα ἐπεισόδιο μὲ τὴν Κίρκη, παρόμοιο μὲ ἐκεῖνο τῆς Ὀδύσειας, πρᾶγμα ποὺ ἔδινε στὸν ποιητὴ τῆς Ὀδύσειας, τὴν δυνατότητα νὰ ἐνσωματώσῃ στὸ ποίημά του μιὰ ἤδη στερεὰ συνδεδεμένη διήγηση. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ θέση τοῦ Meuli, ὅτι τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὴν Κίρκη εἶναι μιὰ παλαιὰ παραλλαγὴ τῆς περιπέτειας τοῦ Φινέα, ἡ ὁποία περιλαμβάνεται στὸν μῦθο τῶν Ἀργοναυτῶν, δὲν μπορεῖ νὰ στηριχθῆ στὰ κείμενα καὶ οἱ παραλληλισμοὶ στοιχείων ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν παραμυθιῶν δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ ἀπόδειξη. Ὁ Φινέας εἶναι, κατὰ σταθερὴ ἑλληνικὴ μυθικὴ παράδοση, ὁ μάντης ποὺ ἐνημερῶνει τοὺς Ἀργοναῦτες γιὰ τίς δυσκολίες τῶν Συμπληγάδων, καὶ τοὺς συμβουλεῖ πρὶν νὰ τίς διαπλεύσουν, νὰ κάνουν (πραγματοποιήσουν) τὴν δοκιμὴ μὲ τὸ περιστέρι. Ἡ Κίρκη, ἐξ ἄλλου, σὰν πρόσθετη μορφή τοῦ Ἀργοναυτικοῦ μύθου, εἰσάγεται μόλις ἀπὸ τὸν Ἀπολλώνιο τὸν Ρόδιο. Καὶ ἡ τοποθέτησί της ἀπὸ τὸν Ἀπολλώνιο στὴν Δύση μαρτυρεῖ τὴν δευτερεύουσα σημασία της γιὰ τὸν ἀργοναυτικὸ μῦθο².

Γι' αὐτὸ πιθανώτερο εἶναι, ὅτι ἡ σχέση τοῦ μύθου τῆς Κίρκης, ὅπως εἶναι στὴν Ὀδύσεια, πρὸς τὸ ὑλικὸ τοῦ ἀργοναυτικοῦ μύθου εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνο ἡ σχέση παραλλήλων θεμάτων (γερμανικὰ Motinparallelen). "E-

1. Πρβλ. K. Meuli, *Odyssee und Argonautica*, Diss. Basel 1921, 58 κ. ἐξ., 90, Lesky, Aia δ. π. 54.

2. Πρβλ. καὶ E. Schwartz, *Die Odyssee*, München 1924, 268 κ. ἐξ., P. von der Mühl, RE Suppl. VII 1940, s. v. Odyssee, σ. 722.

τσι ἡ μέθοδος τοῦ ποιητῆ τῆς 'Οδύσσειας ἔχει τὸ ἀντίστοιχό της στὴν μέθοδο τοῦ ποιητῆ τῆς 'Ιλιάδας, ὁ ὁποῖος συχνὰ παίρνει θέματα ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἐπικὴ παράδοση. Τὸ μοιρολόι γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Πάτροκλου, λόγου χάριν, ἐξιστορεῖται μὲ ἀνάλογο τρόπο πρὸς τὸ μοιρολόι γιὰ τὸ θάνατο τοῦ 'Αχιλλέα, τὸ ὁποῖο διαπραγματευόταν ἡ «Αἰθιοπὶς», ἢ μία πρώτη διαμόρφωση αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ, ὅπως ἔχει ἀποδειξεῖ π.χ. ὁ Κακριδῆς¹. Οἱ ἀντιστοιχίαι τῶρα τοῦ ρόλου τῆς Κίρκης στὴν 'Οδύσσεια πρὸς τὸν ἀργοναυτικὸ μῦθο εἶναι οἱ ἑξῆς:

- 1) 'Ο 'Ιάσοντας ἐρχεται στὴν Αἴα (στὴν 'Ανατολῇ) —ὁ 'Οδυσσεύς ἐρχεται στὴν «Αἰαῖν νῆσον» (στὴν 'Ανατολῇ).
- 2) Δόλος τοῦ Αἰήτη —Δόλος τῆς Κίρκης ἀδελφῆς τοῦ Αἰήτη.
- 3) Μαγικὴ τέχνη τῆς Μήδειας —Μαγικὴ τέχνη τῆς Κίρκης.
- 4) Βοήθεια καὶ ἔρωτας ἀπὸ μέρους τῆς βασιλοπούλας —Βοήθεια καὶ ἔρωτας ἀπὸ μέρους τῆς θεᾶς.
- 5) 'Οδηγίαι γιὰ τὸ ταξίδι ἀπὸ τὸν Φινέα —'Οδηγίαι γιὰ τὸ ταξίδι ἀπὸ τὴν Κίρκη.

'Η πέμπτη ἀντιστοιχία ἔχει ιδιαίτερη ἀποδεικτικὴ σημασία. 'Η Κίρκη προλέγει στὸν 'Οδυσσεύα, στὸ μ 39 κ. ἐξ., τὶ τοῦ μέλλει. Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ φθάσῃ στὶς Σειρήνες. Μετὰ ὁ δρόμος του διχάζεται καὶ μπορεῖ νὰ πλεύσῃ γιὰ τὴ Θρινακία εἴτε ἀνάμεσα ἀπὸ τὶς Πλαγκτὲς πέτρες, ὅπως κάποτε ἡ 'Αργώ, εἴτε ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν Σκύλλα καὶ τὴν Χάρυβδη. Πίσω ἀπὸ τὴν λέξη «Πλαγκτὲς» κρύβονται οἱ Συμπληγάδες. Στὴν 'Οδύσσεια ὑπάρχει μιὰ μετατόπιση λεπτομερειῶν σὲ σχέση μὲ τὸν ἀργοναυτικὸ μῦθο, οἱ ὁποῖες ἔχουν προσαρμοσθῆ κατὰ ἓνα μέρος πρὸς τὴν κατάστασι τῆς 'Οδύσσειας. Τὸ ἐμπόδιο, λόγου χάριν, γιὰ τοὺς 'Αργοναυτεῖς ἀντιτάσσεται τῶρα στὴν ἐπιστροφή καὶ ὄχι στὴν μετάβασι. 'Αντὶ γιὰ τὴ δοκιμὴ μὲ τὸ περιστέρι ἀναφέρεται, ὅτι ἀπὸ τὰ σμήνη περιστεριῶν, ποὺ πετοῦσαν ἀνάμεσα ἀπὸ τὶς συγκρουόμενες πέτρες καὶ ἔφερναν στὸν Δία ἀμβροσία, κάθε φορὰ σκοτωνόταν ἓνα.

'Αποφασιστικὸ πάντως εἶναι τὸ ἐξῆς σημεῖο: 'Η Κίρκη ἀναλαμβάνει τὸ ρόλο τοῦ Φινέα καὶ δίνει στὸν 'Οδυσσεύα τὶς ὁδηγίαι καὶ ἐπίσης προσφέρει τὸ περιεχόμενον τῶν ὁδηγιῶν τοῦ Φινέα σὰν δυνατὴ ἐναλλακτικὴ λύσι. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ ποιητὴς παραθέτει, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήθηκε τὸ θέμα. Αὐτὴ ἡ χρῆσι τῆς πηγῆς ἐξηγεῖ καὶ τὶς ἀντιρρήσεις τῶν 'Αναλυτικῶν σχετικὰ μὲ τὶς διπλῆς ὁδηγίαι γιὰ τὸ ταξίδι ἀπὸ μέρους τοῦ Τειρεσία καὶ τῆς Κίρκης. Δὲν εἶναι δυνατό νὰ διαγράψωμε τὶς ὁδηγίαι τῆς Κίρκης στὸ μ, ὅπως προτείνει ὁ Schade-

1. I. Θ. Κακριδῆς, 'Η σκηνὴ τῶν Νηρηίδων εἰς τὸ Σ τῆς 'Ιλιάδος, 'Αθηνᾶ 42, 1930, 66 κ. ἐξ., 'Ομηρικὲς ἔρευναι, 'Αθηνᾶ 1944, 85 κ. ἐξ., Homeric Researches, Lund 1949, 65 κ. ἐξ.

waldt, καὶ νὰ ὑπολογίζωμε μόνο σὲ ὁδηγίες τοῦ Τειρεσία στὸ λ, ἀλλὰ περισσότερο ἐκτεταμένες σὲ σχέση μετὰ τὸ σημερινὸ κείμενο'. Ἡ μαντεία τοῦ Τειρεσία, στὸ βαθμὸ πού ἀποτελεῖ θρησκευτικὴ ὑπόδειξη γιὰ ἐξαγνισμό, ἀνήκει στὰ θέματα τοῦ πυρῆνα τῆς 'Οδύσσειας, ἐνῶ ἡ ὁδηγία τῆς Κίρκης, ὡς καθαρὴ ταξιδιωτικὴ ὁδηγία, εἶναι θέμα παρμένο ἀπὸ τὸ ἀργοναυτικὸ ἔπος. Ἀλλὰ καὶ ἡ περιπέτεια τοῦ 'Οδυσσεά μετὰ τὴν Σειρήνες ὀφείλει τὴν ὑπαρξὴ τῆς προφανῶς στὸ ἀργοναυτικὸ ἔπος.

Σύμφωνα μετὰ τὴν ὁδηγίαν τῆς Κίρκης τὸ ταξίδι προχωρεῖ ὡς τὴν διακλάδωση μετὰ τὴν Πλαγκτὲς ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρὰ καὶ τὴν Σκύλλα καὶ τὴν Χάρυβδη ἀπὸ τὴν ἄλλη, παρόμοια γιὰ τὸν 'Οδυσσεά καὶ γιὰ τὴν Ἀργώ. Αὐτὸ μᾶς δείχνει ὅτι καὶ στὸ ἀργοναυτικὸ ἔπος ὑπῆρχαν Σειρήνες. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ ἰδιαιτερός ρόλος τῶν Σειρήνων στὴν 'Οδύσσεια, γυναῖκες μετὰ μαγευτικὴ, γλυκεῖα φωνή, ἐνῶ στὴν λαϊκὴ παράδοση εἶναι δαίμονες τῶν νεκρῶν, μαρτυρεῖ, ὅτι δὲν ὑπῆρχαν στὴν 'Οδύσσεια ἀπὸ τὴν ἀρχή. Στὸν ἀργοναυτικὸ μῦθο, ὅπου κατὰ τὸν Ἀπολλώνιο τὸν Ρόδιο ἡ φωνὴ τους εἶχε καλυφθῆ ἀπὸ τὴν μελωδία τοῦ Ὀρφέα, ταιριαζοῦν καλλίτερα, γιὰ τὸ μυθολογικὸ αὐτὸ σύμπλεγμα διέπουν πολλαπλὲς σχέσεις μετὰ τὸ βασιλεῖο τῶν νεκρῶν. Λοιπὸν καὶ στὴν περίπτωσιν τῶν Σειρήνων πρόκειται γιὰ μιὰ παραλαβὴ θέματος, ἔστω καὶ ἂν ἐδῶ, ἀπὸ πλευρᾶς ὑλικοῦ καὶ μόνον, ἡ συγγένεια πρὸς τὸν ἀργοναυτικὸ μῦθο εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ ὅ,τι στὴν περίπτωσιν τῆς Κίρκης?

Σὲ γενικὲς γραμμὰς ἐπομένως ὁ ποιητὴς διαμόρφωσε ἐλεύθερα τὰ θέματα πού πῆρε. Μετὰ τὸ νὰ συμπεριλάβῃ ἐπεισόδια μετὰ τοὺς Λαιστρυγόνες, τὴν Κίρκην καὶ τὴν Σειρήνες προσέδωσε στὸ ἔπος τοῦ μιὰ ἀκόμη «γεωγραφικὴ» διάσταση, τὴν ἀνατολική, μετὰ ὅλους τοὺς συσχετισμούς, πού συνδέονταν μετὰ αὐτὴν τὸν μῦθο. Ὁ 'Οδυσσεύς βέβαια μπορεῖ νὰ ἔχη δύσκολο ταξίδι γιὰ τὴν Αἴα, μιὰ ἠπειρωτικὴ χώρα, πού εἶναι κατάλληλη μόνον ὡς σκοπός, ὄχι ὡς σταθμὸς τοῦ ταξιδιοῦ, εὐκόλο ὅμως γιὰ ἓνα Αἰατικὸ νησί, ἓνα νησί δηλ. στὴν περιοχὴ τῆς Αἴας, πού ἔχει τὴν ἴδια φύσιν μετὰ τὴν Αἴα. Καὶ ἔτσι λοιπὸν ὁ δόλιος τρόπος, ὅπως παρουσιάζεται στὸν Αἰήτη, ἡ μαγικὴ τέχνη καὶ ἡ βοήθεια ἀπὸ ἔρωτα, ὅπως εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν Μήδεια, βρῆκαν τὸ ἀντίστοιχό τους στὴν συμπεριφορὰ τῆς Κίρκης. Τὸ εἶδος τῶν κινδύνων πού ἀπειλοῦσε τὸν Ἰάσονα ἀπειλεῖ καὶ τὸν 'Οδυσσεά. Σ' αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν τὸ θέμα τῶν ὁδηγιῶν γιὰ τὸ ταξίδι καὶ οἱ Σειρήνες. Ὅλες οἱ μεγάλες στιγμὲς, μετὰ τὴν ὁποῖαν ὁ ἀργοναυτικὸς μῦθος μποροῦσε νὰ προκαλέσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ, υἰοθετοῦνται σὲ

1. W. Schadewaldt, Von Homers Welt und Werk, Stuttgart 1966, 487.

2. Πρβλ. Meuli δ. π. 91 κ. ἐξ., D. Page, Folktales in Homer's Odyssey, Cambridge/Mass. 1973, 85 κ. ἐξ.

ἐλεύθερη μορφή ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῆς 'Οδύσσειας στὸ ἔργο του μὲ σκοπὸ ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν περιπέτεια στὴν δική του ποιητικὴ δημιουργία νὰ ἐξυψωθῆ καὶ νὰ ὀλοκληρωθῆ. Πόσο ἐντυπωσίασε τὸν ποιητὴ τῆς 'Οδύσσειας τὸ ἀργοναυτικὸ ἔπος, φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὸ ὅτι δέχεται ἕνα ἀναχρονισμό καὶ βάζει τὴν Κίρκη νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν 'Αργώ «πολυτραγουδι-σμένη» (μ 70 πᾶσι μέλουσα).

'Υπάρχει ἐπίσης καὶ ἡ ὑπόθεση πὼς ἡ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδη πλάστηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ τῆς 'Οδύσσειας ὡς τὸ ἀντίστοιχο τῆς «πύλης» τῶν Συμπληγάδων¹.

'Αλλὰ καὶ στὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν πολλὰ στενὰ στὴν θάλασσα. Μὴ ξεχνᾶμε τὸν πορθμὸ τῆς Μεσσηνίας καὶ τοῦ Γιβραλτάρ στὴ Δύση. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδη πρέπει νὰ θεωροῦνται παλαιῆς μέσα στὸν μῦθο, ἀφοῦ μάλιστα ἐδῶ ὁ 'Οδυσσεὺς ἐμφανίζεται ὅσο γίνεται πιὸ φανερό, ἂν ἐξαιρέσῃ κανεὶς τὴν ἱστορία μὲ τὸν Κύκλωπα, ὡς «πολύτλας».

Γιὰ τὴν Κίρκη πρέπει νὰ ποῦμε ἀκόμη κάτι. Μέσα στὴν 'Οδύσεια ἔχει βρῆ στὴν μορφή τῆς Καλυψῶς τὴν σωσία της. Τὸ θέμα λοιπὸν τῆς ἐρωτευμένης γυναίκας παρουσιάζεται στὴν περιπλάνηση τοῦ 'Οδυσσεὺς δύο φορές. Σὲ ποιά σχέση βρίσκονται οἱ ἱστορίες αὐτὲς μεταξύ τους; 'Εδῶ ὁ Reinhardt ἀπέδειξε, ὅτι ἡ Καλυψῶ εἶναι ἀπεικονισμένη κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Κίρκης² καὶ ὅτι εἶχαν ἄδικο οἱ Wilamowitz καὶ Schwartz, ὅταν ἔβλεπαν στὴν Κίρκη ἕνα κακέτυπο τῆς Καλυψῶς³.

'Αντὶ μὲ πραγματικὴ μαγεία, ὅπως ἡ Κίρκη, ἐνεργεῖ ἡ Καλυψῶ ἀπλῶς καὶ μόνο μὲ λόγια καὶ φωνή. Τὸ μυθικὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας τῆς Κίρκης ἔχει μετατεθῆ ἐδῶ σὲ ἐντελῶς ψυχολογικὴ βάση. 'Η ἐξάρτηση τῆς ἱστορίας τῆς Καλυψῶς ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Κίρκης φαίνεται πολὺ καλὰ στὸ γεγονός, ὅτι ὁ 'Οδυσσεὺς κατὰ τὴν ἀναχώρησή του εἶναι δύσπιστος ἀπέναντι στὴν Καλυψῶ, ὅπως ἀκριβῶς δύσπιστος ἦταν καὶ ἀπέναντι στὴν Κίρκη, καὶ στὸ ὅτι αὐτὴ ἡ δύσπιστία του τώρα στηρίζεται μόνο σὲ μιὰ πλάνη. Τὸ ἐρωτικὸ θέμα τοῦ ἀργοναυτικοῦ μύθου χρησιμοποιήθηκε ἐπομένως ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῆς 'Οδύσσειας δύο φορές. 'Ετσι καὶ ἡ ἱστορία τῆς Καλυψῶς ὀφείλει στὸ 'Αργοναυτικὸ ἔπος τὴν εἰσαγωγή της στὴν ὕλη τῆς 'Οδύσσειας.

"Ἄς στραφοῦμε τώρα πρὸς τὶς ὑπόλοιπες περιπέτειες. 'Ανήκει ἡ Νέκυια στὸν παλαιὸ πυρῆνα τῆς 'Οδύσσειας; 'Εχομε δεῖ ὅτι ὁ ἐξαγνισμός, τὸν ὁποῖον ἐπέβαλε ὁ Τειρεσίας μὲ τὴν προφητεία του στὸν 'Οδυσσεὺς,

1. Πρβλ. von der Mühl ὁ. π. (βλ. ὑποσ. 10) 729.

2. Von Werken und Formen 96 κ. ἐξ. (= Tradition und Geist 77 κ. ἐξ.).

3. E. Schwartz, Die Odyssee, München 1924, 24 κ. ἐξ., 270, U. v. Wilamowitz - Moellendorf, Homerische Untersuchungen (= Philologische Untersuchungen H. 7), Berlin 1884, 115 κ. ἐξ.

πρέπει νὰ ἦταν παλαιός. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ὀλόκληρη ἡ Νέκυια ὡς θέμα εἶναι παλαιά. Ἡ Νέκυια εἶναι:

- 1) Ἐξορκισμὸς τῶν νεκρῶν (ἰδιαίτερα ἐξορκισμὸς τοῦ μάντη Τειρεσία).
- 2) Ταξίδι στὴν χώρα τῶν νεκρῶν.
- 3) Κατάβαση στὸν Ἄδη.

Μόνον ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ θέματα μπορεῖ νὰ εἶναι παλαιό, καὶ αὐτὸ εἶναι μᾶλλον ὁ ἐξορκισμὸς τοῦ Τειρεσία. Τὸ δεύτερο θέμα, τὸ ταξίδι στὴν χώρα τῶν Κιμμερίων, εἶναι πάλι ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸν ἀργοναυτικὸ μῦθο, ὅπου τὸ ρεῦμα τοῦ Ὠκεανοῦ, ποὺ στὴν ἀκτὴ του βρίσκεται ἡ πόλη τῶν Κιμμερίων, ἔπαιξε ἓνα ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ἐπιστροφή τῶν Ἀργοναυτῶν. Μὲ τὴν σύντομη ἐξοδὸ τοῦ στη χώρα τῶν Κιμμερίων ὁ Ὀδυσσεὺς ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἀφιλόξενο Βορρά, μιὰ ἄλλη τοποθεσία τοῦ ἀργοναυτικοῦ μύθου. Ἄν τελικὰ ὁ ἐξορκισμὸς τῶν νεκρῶν παίρνη βαθμιαία τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Κατάβασης στὸν Ἄδη, τότε ἡ ἐπίδραση ἑνὸς ἔπους τοῦ Ἡρακλέους εἶναι προφανής. Ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ, ἀφοῦ τοποθετεῖ στὸν Κάτω Κόσμο ἓνα εἶδωλο τοῦ Ἡρακλῆ, ὁ ὁποῖος βρίσκεται ἤδη ἀνάμεσα στοὺς ὀλύμπιους θεοὺς, καὶ ἀναφέρει τὸν Θησέα καὶ τὸν Περίθοο.

Ἔτσι ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσσειας, ποὺ φρόντισε νὰ μὴ λείψουν τοῦ Ὀδυσσεὺς οἱ ἀργοναυτικὲς περιπέτειες, θέλησε νὰ ἀξιώσῃ γιὰ τὸν ἥρωά του καὶ τὴν πρὸ ἐντυπωσιακὴ περιπέτεια τοῦ Ἡρακλῆ! Ἡ πρωταρχικὴ προφητεία, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ σὲ ὁποιοδήποτε χωρὸ, ἔχει διευρυνθῆ ἐδῶ σὲ ἓνα ὀλόκληρο βιβλίον.

Ἀπὸ τοὺς μεγάλους σταθμοὺς τῆς περιπλανήσεως ἀπομένουν οἱ Φαίακες. Τὸ θέμα τους ἱστορικὰ θὰ εἶναι παλαιό, ἀφοῦ ὁ Ὀδυσσεὺς μετὰ τὸ ναυαγίον του θὰ ἔπρεπε νὰ ταξιδέψῃ μὲ ξένο ὄπωςδήποτε καράβι στὴν Ἰθάκη (ὅπως λέει ὁ Τειρεσίας στὸ λ 115)². Θὰ ἀναφέρω ἀκόμη τίς δύο πρῶτες μικρὲς περιπέτειες τοῦ Ὀδυσσεὺς στοὺς Κίκονες καὶ τοὺς Λωτοφάγους. Ἡ ἐπίδρομὴ τῶν συντρόφων τοῦ Ὀδυσσεὺς ἐναντίον τῶν Κικόνων περιγράφεται στὸ ὕψος τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Ἀχιλλεὺς στὰ περίχωρα καὶ στὰ γειτονικὰ νησιά, ὅπως ἀναφέρεται στὴν Ἰλιάδα, καὶ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀνήκῃ στὸν πυρῆνα. Ἡ περιπέτεια μὲ τοὺς Λωτοφάγους, ποὺ ὀδηγεῖ στὸν κύριον μῦθον τοῦ Ὀδυσσεὺς, δὲν ἔχει καὶ αὐτὴ στενὴ σχέση μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ὀδυσσεὺς καὶ οὔτε εἶναι ἀπαραίτητο νὰ εἶναι παλαιά.

Μετὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶμαστε σὲ θέση, ἂν καὶ ὄχι μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα

1. Von der Mühl 6. π. 727 κ. ἐξ.

2. Πρβλ. Reinhardt, Von Werken und Formen 155 κ. ἐξ. (= Tradition und Geist 120 κ. ἐξ.), ποὺ δικαίως νομίζει παλαιὸ τὸ προκείμενον θέμα τῶν "Heinzelmännchen".

γιὰ τὶς λεπτομέρειες, νὰ περιγράψωμε ἀκριβέστερα τὸν παλαιὸ πυρῆνα τῆς Ὀδύσσειας καὶ νὰ καθορίσωμε τὸ περιεχόμενο μιᾶς πρωταρχικῆς Ὀδύσσειας σὲ προφορικὴ μορφή. Σὲ αὐτὴ θὰ πρέπη νὰ ἀνήκαν: Κύκλωπες, προφητεία (ἀπὸ τὸν Τειρεσίαι), Σκύλλα, νησι τοῦ Ἥλιου, Χάρυβδη, Φαίακες, τέχνασμα τῆς Πηνελόπης μὲ τὸν ἀργαλειό, ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεῆ τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου, τὸ ἀγώνισμα μὲ τὸ τόξο, Μνηστηροφονία. Λοιπὸν μιὰ τέτοια πρωταρχικὴ Ὀδύσεια πρέπει νὰ εἶχε ὑπάρξει πρὶν ἀπὸ τὴν σημερινή, τὴν δική μας Ὀδύσεια. Αὐτὸ δὲν μπορούμε νὰ τὸ ἀγνοήσουμε. Στὴν Ἰλιάδα εἶναι δυνατόν, καὶ κατὰ τὴ γνώμη μου πιθανόν, ὅτι ἡ ὄργη τοῦ Ἀχιλλέαι ἐξ αἰτίας τῆς προσβολῆς τῆς τιμῆς του, ὁ θάνατος τοῦ φίλου του Πατρόκλου, ὁ ὁποῖος εἰσέρχεται στὴ μάχη σὲ ἀντικατάσταση τοῦ Ἀχιλλέαι γιὰ νὰ ὑποστηρίξη τοὺς Ἀχαιοὺς, καὶ ἡ ὄργη τοῦ Ἀχιλλέαι γιὰ νὰ πάρη ἐκδίκηση ἀπὸ τὸν Ἔκτορα εἶναι ἡ προσωπικὴ ἐπίνοηση τοῦ ποιητῆ τῆς Ἰλιάδας, ἡ ὁποία ὕστερα πλουτίστηκε καὶ μὲ ἄλλα θέματα. Στὴν Ὀδύσεια ὅμως ἡ ὑπόθεση μιᾶς ἐντελῶς ἐλεύθερης ἐπίνοησης ναυαγεῖ ἐξ αἰτίας τοῦ ἐπιθέτου «πολύτλας», τὸ ὁποῖον ἤδη ἀναφέρει ὁ ποιητῆς τῆς Ἰλιάδας, καὶ ἐξ αἰτίας τῶν φανερῶν στρωμάτων μὲ θέματα, ποὺ ἀπετέλεσαν τὴν ἀφετηρία τῆς παλαιᾶς ἀναλυτικῆς ἔρευνας. Ὅλα αὐτά, καὶ διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι φαντάζονται οἱ Ἀναλυτικοί, συνηγοροῦν πῶς ἡ πρωταρχικὴ Ὀδύσεια δὲν ἦταν μεγάλο ἔπος. Ἀπὸ αὐτὴ πρέπει νὰ ἔλειπε ὅ,τι στὴν σημερινή Ὀδύσεια δίνει ζωντάνια καὶ χρῶμα, ἡ ψυχολογία καὶ τὸ κοινωνικὸ ὑπόβαθρο (ὁ Τηλέμαχος, ἡ δραστηριότητα τῶν μνηστήρων καὶ λοιπὰ). Ἡ ἀφήγησις τοῦ ὕλικου θὰ περιοριζόταν σὲ μερικὲς ἑκατοντάδες στίχων. Ἡ ἰδέα νὰ συναρμολογήσωμε μὲ μέρη ἀπὸ τὴν σημερινή Ὀδύσεια μιὰ ἐκτεταμένη πρωταρχικὴ Ὀδύσεια ἀποδεικνύεται ἀπραγματοποίητη. Θέματα, ὅπως τὸ τέχνασμα τῆς Πηνελόπης, ἡ προφητεία γιὰ ἐξαγνισμό, ἡ πορεία γιὰ ἐξαγνισμό μετὰ τὴν ἐπιστροφή, ἀποκλείουν κάθε ἐκτενέστερη διηγηματικὴ μορφή.

Ποιά ἦταν λοιπὸν ἡ σύλληψη τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσσειας, ὅταν ἀπὸ αὐτὸ τὸν πυρῆνα τῶν μύθων τῆς Ὀδύσσειας ἐπλαθε τὴν δική του Ὀδύσεια; Γιὰ τὴν ἄποψη αὐτὴ νομίζω πῶς τρία σημεῖα ἀποκοτῶν ἰδιαίτερη σημασία:

- 1) Ἡ διεύρυνσις τοῦ ὕλικου σὲ μεγάλο ἔπος (γερμαν. Grobesos).
- 2) Ἐνα νέο εἶδος ἀνθρωπολογίας ἐν σχέσει πρὸς τὰ παλαιότερα ἔπη, ὅπως ἰδιαίτερα αὐτὸ φαίνεται στὸν χαρακτηρισμὸ τῆς μορφῆς τοῦ Ὀδυσσεῆ, καὶ
- 3) Μιὰ βαθύτερη ψυχολογικὴ θεώρησις τοῦ νόστου.

Στὴ συνέχεια θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀναφερθῶ μὲ τὴ σειρά στὰ τρία αὐτὰ θέματα.

Καὶ κατ' ἀρχὴν τὸ πρῶτο σημεῖο:

Ἡ διεύρυνση τοῦ πυρῆνα τῆς ἱστορίας σὲ ἓνα μεγάλο ἔπος προφανῶς δὲν γίνεται ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως στὴν Ἰλιάδα. Ἐκεῖ (στὴν Ἰλιάδα) ἔχουμε στὴν πραγματικότητα μία σειρά ἀπὸ ἐπεισόδια, ποὺ περιστρέφονται γύρω ἀπὸ τὸν πυρῆνα τῆς ὑποθέσεως, τὴν ὄργη τοῦ Ἀχιλλέα. Καὶ στὴν Ὀδύσεια προστίθενται νέα ἐπεισόδια, ὅπως λόγου χάριν στὰ βιβλία τῶν περιπλανήσεων.

Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐξωτερικὴν διεύρυνση διαπιστώνομε καὶ μία *ἐσωτερικὴν διεύρυνση* στὴν ὑπόθεση τῆς Ὀδύσσειας. Τὸ θέμα «Τηλέμαχος» βρίσκεται σὲ ἀνταγωνισμό μὲ τὸ βασικὸ θέμα τοῦ τεχνάσματος τοῦ ἀργαλειοῦ, ὅπως διαπιστώσαμε μὲ τὴν ἀναφορὰ μας στὸν Wehrli. Στὴν δική μας Ὀδύσεια ἡ ἐνηλικίωση τοῦ Τηλέμαχου ὀδηγεῖ στὴν ἀνάγκη ἑνὸς νέου γάμου. Ἐπίσης ἡ ὑπερφίαλη συμπεριφορὰ τῶν μνηστήρων στὸ παλάτι τοῦ Ὀδυσσεῆ δὲν συμβιβάζεται μὲ τὸ τέχνασμα τοῦ ἀργαλειοῦ. Τὸ τέχνασμα αὐτὸ προϋποθέτει μιὰ δικαιολογημένη ἀπαίτηση τῶν μνηστήρων νὰ ἀποφασίσῃ ἡ Πηνελόπη, καὶ αὐτὸ ἀποκλείει συγχρόνως ἐνοχὴ τῶν μνηστήρων γιὰ ἀρπακτικὰ διαθέσεις ἀπέναντι στὴν περιουσία τοῦ Ὀδυσσεῆ. Καὶ τὰ δύο, ὁ Τηλέμαχος καὶ ἡ ὑπερφίαλη συμπεριφορὰ τῶν μνηστήρων, εἶναι θέματα ποὺ σχεδὸν συμμετρικὰ δίνουν τὴν πλοκὴν σὲ μεγάλα μέρη τῆς Ὀδύσσειας. Τὰ τέσσερα πρῶτα βιβλία, ἡ Τηλεμάχεια, ὀρίζονται τελειῶς ἀπὸ τὴν ρήξιν τοῦ Τηλέμαχου μὲ τοὺς μνηστήρες καὶ τὸ ταξίδι του στὸν Νέστορα καὶ τὸν Μενέλαο. Ἀλλὰ καὶ μεγάλα τμήματα τοῦ δευτέρου μέρους τῆς Ὀδύσσειας πραγματεύονται αὐτὰ τὰ θέματα.

Ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὸν ποιητὴ τῆς σημερινῆς Ὀδύσσειας. Ἡ παρότρυνση πρὸς αὐτὰ τὰ θέματα εἶναι φανερὸ ὅτι ξεκίνησε ἀπὸ τὴν μοῖρα τῶν Ἀτρειδῶν. Ὁ Τηλέμαχος ἀντικαθιστᾷ στὴν Ὀδύσεια κατὰ κάποιον τρόπο τὸν Ὀρέστη, τὸν ἔντιμο γιὸ καὶ ἐκδικητὴ τοῦ Ἀγαμέμνονα, οἱ μνηστήρες στὸ παλάτι τοῦ Ὀδυσσεῆ παίζουν τὸν ρόλο τοῦ Αἰγίσθου στὸν μῦθο τῶν Ἀτρειδῶν. Ἐπίσης ἡ μορφή τοῦ βοσκοῦ, ποὺ εἶναι ἀπόλυτα ἀφοσιωμένος στὸν κύριό του βρίσκεται καὶ στὸν μῦθο τοῦ Ὀρέστη. Ὁ Uwo Holscher ἔδειξε μὲ ἐπιτυχία πῶς ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσσειας παραθέτει σὲ ὁλόκληρο τὸ ἔργο του μὲ διαρκῶς νέα παραδείγματα τὸ μῦθο τῶν Ἀτρειδῶν! Αὐτὰ μᾶς ὀδηγοῦν στὸ ἔπος «Νόστοι», ποὺ τουλάχιστον σὲ μία προγενέστερη προφορικὴ του μορφή πρέπει νὰ ἦταν γνωστὸ στὸν ποιητὴ τῆς Ὀδύσσειας.

Αὐτὴ ἡ ἐσωτερικὴν διεύρυνση ἐξηγεῖ καὶ μερικὰ ἀντιρρήσεις ποὺ προβάλλονται γιὰ τὴν συνολικὴν δομὴ τῆς Ὀδύσσειας. Αὐτὴ καθορίζει μιάν ἐξέλιξιν τοῦ θέματος, ἡ ὁποία σὲ πολλὰ σημεῖα δύσκολα συμβιβάζεται μὲ τὸν πυρῆνα τῆς ἱστορίας. Ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσσειας δὲν μπορούσε νὰ ἀρ-

κεσθῆ πλέον στὴν μνηστηροφονία καὶ μόνον. Μὲ τὴν ἐπεξεργασία τῶν νέων ἀφηγηματικῶν θεμάτων ἔπρεπε νὰ εἰσέλθῃ καὶ στὶς ἀντιδράσεις τῶν 'Ιθακήσιων, ποὺ προκάλεσε ἡ μνηστηροφονία. 'Η σκανδαλιστικὴ ἐξάπατηση τῶν γειτόνων καὶ διαβατῶν γιὰ τὴν μνηστηροφονία μὲ τὴν διοργάνωση τῆς τελετῆς ἐνὸς ψευτικοῦ γάμου, στὸ ψ, καὶ ἡ ἀνακωχὴ μὲ τοὺς 'Ιθακήσιους, στὸ ω, εἶναι ἡ ἀναγκαστικὴ συνέπεια αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς διευρύνσεως τοῦ μύθου¹.

'Αλλὰ καὶ στὶς ἀφηγήσεις τῶν περιπλανήσεων μποροῦμε ἐπίσης νὰ διακρίνωμε μία τέτοια ἐσωτερικὴ διευρύνση τοῦ μυθικοῦ ὕλικου. "Ὅπου αὐτὲς οἱ περιπέτειες βασίζονται σὲ θέματα ποὺ εἶναι δανεισμένα ἀπὸ τὸ ἀργοναυτικὸ ἔπος, ἐκεῖ τὶς ἀφηγεῖται ὁ ποιητὴς στὸ νέο ὕφος, ποὺ προκύπτει ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐσωτερικὲς διευρύνσεις. 'Ιδιαίτερα ὁ ρόλος καὶ τὸ ἄτυχο τέλος τῶν συντρόφων τοῦ 'Οδυσσεῆ ἐκτίθενται κατ' ἀνάλογο τρόπο πρὸς τὴ μοῖρα τῶν μνηστήρων. Οἱ σύντροφοι καταστρέφονται ἐξ αἰτίας τῶν ὑβριστικῶν τους πράξεων (α 7), ὅπως καὶ οἱ μνηστῆρες, τὸν ἀφανισμό τῶν ὁποίων ἀπὸ ἴδια ὑπαιτιότητα ὑπαινίσσεται ὁ ποιητὴς στὸ α 34 καὶ α 47. 'Ὁ Αἴγισθος, μποροῦμε νὰ ποῦμε, γίνεται τὸ παράδειγμα καὶ τῆς ἀπώλειας τῶν συντρόφων ἀπὸ ἴδια ὑπαιτιότητα. Μιὰ ἄλλη μαρτυρία γι' αὐτό, ὅτι δηλ. ἡ ἐπεξεργασία τοῦ θέματος μὲ τοὺς συντρόφους εἶναι μεταγενέστερης ἐποχῆς, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι μεταξύ των δὲν βρίσκεται κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἐξέχοντες συνεργοὺς τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας, ὁ ὁποῖος νὰ εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν 'Ιλιάδα.

"Ὅσο γιὰ τὸν Εὐρύλοχο, ἂν ἐξαιρέσωμε τὴν 'Οδύσσεια, δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀναφορὰ στὸν μῦθο.

Στὴν Φαιακίδα ὁ Klaus Rüter προσπάθησε νὰ δείξῃ, ὅτι ἡ Ναυσικῆ ἔχει ἐπινοηθῆ σὲ ἀναλογία πρὸς τὸν Τηλέμαχο². Τὸ θέμα «ἡ βασιλοπούλα ποὺ προσφέρει τὶς βοήθειές της» μπορεῖ ἀκόμη νὰ ἔχῃ τὸ μακρυνὸ τοῦ πρότυπο καὶ στὴ Μῆδεια. 'Η λεπτομερειακὴ παράσταση τῆς ζωῆς στὴν Σχερία ἔγινε ἀσφαλῶς σωστὰ ἀντιληπτὴ ἀπὸ τὸν Rüter σὰν τὸ ἀντίστοιχο στὴν περιγραφὴ τῆς 'Ιθάκης.

'Απὸ ἄλλη ἄποψη φαίνεται ὅτι καὶ ἡ 'Ιλιάδα ὑπῆρξε ἄμεσο πρότυπο γιὰ τὴν δημιουργία τοῦ νέου μεγάλου ἔπους. Δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστῆ τὸ συνέδριο τῶν θεῶν στὸ α καὶ στὸ ε χωρὶς τὴν 'Ιλιάδα³. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ 'Ερμῆ στὸ κ, ποὺ ἔχει συντεθῆ μὲ πρό-

1. Πρβλ. καὶ H. Erbse, Beiträge zum Verständnis der Odyssee (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte Bd. 13, Berlin-New York 1972, 55 κ. ἐξ.).

2. Klaus Rüter, Odysseeinterpretationen. Untersuchungen zum ersten Buch und zur Phaiakia, hrsg. K. Matthiessen (Hypomnemata H. 19), Göttingen 1969, 219 κ. ἐξ.

3. Πρβλ. A. Heubeck, Der Odyssee-Dichter und die Ilias, Erlangen 1954, 37, K. Reinhardt, Die Ilias und ihr Dichter, Göttingen 1961, 471 κ. ἐξ., K. Rüter δ. π. 64 κ. ἐξ.

τυπο τὸ Ω τῆς Ἰλιάδας¹, ὅπως καὶ γιὰ τὴν συχνὴ ἐμφάνιση τῆς Ἀθηνᾶς. Τὸ θρησκευτικὸ πλαίσιο, παρ' ὅλες τὶς μικρὲς μεταβολές, φαίνεται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα. Καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς δὲν πολεμᾷ τοὺς μνηστήρες μόνον ὡς τοξότης, ἀλλὰ καὶ ὡς ὀπλίτης, πρέπει νὰ εἶναι ἐσωτερικὴ διεύρυνση κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Ἰλιάδας. Ἔντονα ἐπίσης ἔχουν ἐπιδράσει στὴν Ὀδύσσεια ἡ «Αἰθιοπία», ἡ «Ἰλίου πέρις» καὶ οἱ «Νόστοι» (ἢ ἡ πρώτη μορφή των), ἀλλὰ ἐδῶ δὲν μπορῶ νὰ ἐπεκταθῶ σχετικᾶ².

Ἔρχομαι τώρα στὸ δεύτερο σημεῖο:

Ἀποφασιστικὴ σημασία γιὰ τὴν σύλληψη τῆς Ὀδύσσειας ἔχει ἡ μορφή τοῦ ἴδιου τοῦ Ὀδυσσεύ. Σὲ παλαιὸ μῦθο χαρακτήριζε ἴσως τὸν ἥρωα αὐτὸ μία ὄχι τόσο συμπαθητικὴ καὶ ὑπουλὴ πονηριά³. Τὸ ὑποδηλώνει παραδείγματος χάριν ὁ μῦθος τῆς δολοφονίας τοῦ Παλαμήδη. Ἦδη στὴν Ἰλιάδα ὁμως εἶναι ὁ ἐξυπνος καὶ προσεκτικὸς ἥρωας, τοῦ ὁποῖου ἡ σύνεση ὑπερνικᾷ τὶς δυσκολίες. Ἀπὸ ἐδῶ ξεκινᾷ ἡ Ὀδύσσεια. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ εἰκόνα τοῦ Ὀδυσσεύ, ὅπως μᾶς παρουσιάζεται στὴν Ὀδύσσεια, εἶναι κάτι νέο. Αὐτὸ προκύπτει, ὅταν συγκρίνη κανεὶς τὴν σύλληψη τοῦ ἥρωα στὸ ἀργοναυτικὸ ἔπος καὶ στὴν Ἰλιάδα. Ὁ Ἰάσωνας, ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας, ἀνήκει, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς χρονολογήσεως τοῦ μύθου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ θέματος, σὲ μιὰ παλαιότερη γενεὰ ἡρώων ἀπ' ὅ,τι οἱ ἥρωες τῆς Ἰλιάδας. Τὶς δύσκολες περιπέτειές του τὶς φέρνει σὲ πέρας λιγώτερο μὲ τὴν δική του δύναμη καὶ περισσότερο μὲ τὴν ὑποστήριξη τῶν συμπαραστατῶν του, πού εἶναι προικισμένοι μὲ ὑπερφυσικὲς δυνάμεις⁴. Ἀνάμεσά τους βρίσκονται ὁ Ὀρφείας, ὁ θαυμάσιος μουσικὸς καὶ αἰοδός, ὁ Λυγκέας πού ἔχει τὸ χάρισμα νὰ διαπερνᾷ μὲ τὸ βλέμμα του τὴν γῆ, ὁ Εὐφημος, πού μπορεῖ νὰ τρέχη πάνω στὰ κύματα, οἱ Βορεάδες, Ζήτης καὶ Κάλαις, πού μποροῦν νὰ πετοῦν, καὶ τέλος ἡ Μήδεια, μὲ τὴν βοήθεια τῆς ὁποίας ὁ Ἰάσωνας φέρνει σὲ πέρας τὰ κατορθώματά του στὴν Κολχίδα. Αὐτὸς ὁ ἀργοναυτικὸς μῦθος ἀντιπροσωπεύει ἀκόμη, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν χαρακτήρα τῶν ἡρώων, τὴν σαμηνικὴ προβαθμίδα, ὅπως τὴν ὠνόμασε ὁ Bowra, τῆς ἡρωικῆς ἐπικῆς ποιήσεως, στὴν ὁποία ὁ ἥρωας δὲν καταφεύγει ἀκόμα ἀποκλειστικᾶ στὴν δική του «ἀρετή»⁵. Μόλις μὲ τὴν Ἰλιάδα φθάνομε στὴ βαθμίδα αὐτὴ, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύεται ἐντυπωσιακᾶ ἀπὸ τὸν Ἀχιλλεῦ. Ὁ Ἀχιλλεὺς δὲν ὀφείλει τὰ κατορθώματά του σὲ θαυμαστοὺς συμπαραστάτες, ἀλλὰ μόνον

1. Reinhardt, Die Ilias und ihr Dichter 479 κ. ἐξ.

2. Πρβλ. E. Bethe, Der troische Sagenkreis, Darmstadt 1966.

3. Πρβλ. Kullmann, Die Quellen der Ilias δ. π. 383 κ. ἐξ.

4. Πρβλ. Kinder - und Hausmärchen, gesammelt durch die Brüder Grimm, Darmstadt 1955, ἀριθμ. 71 ("Sieben kommen durch die ganze Welt").

5. Sir Maurice Bowra, Heroic Poetry, London 1952, 5 κ. ἐξ.

στὸν ἑαυτὸν του. Ὡστόσο δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγῃ τὸ πεπρωμένο του. Ἡ μοῖρα του εἶναι νὰ πεθάνῃ πρόωρα. Γιὰ τὴν Ἰλιάδα αὐτὸ εἶναι ἡ κοινὴ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων. Ὄταν ὁ Πρίαμος ἔρχεται στὴ σκηνὴ τοῦ Ἀχιλλέα γιὰ νὰ ἐξαγοράσῃ τὸν νεκρὸ τοῦ γιου του, ὁ Ἀχιλλέας τοῦ μιλεῖ γιὰ τὰ δύο πιθάρια ποῦ βρίσκονται στὴν κατοικία τοῦ Δία, μὲ ἄσχημα καὶ καλὰ δῶρα. Ὁ Δίας μοιράζει τὰ δῶρα ἄλλοτε ἀνάμικτα καὶ ἄλλοτε δίνει μόνο ἀπὸ τὰ ἄσχημα δῶρα. Σύμφωνα μὲ τὴν Ἰλιάδα, ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγῃ τὸν κλῆρο του. Ἡ μοῖρα του εἶναι τραγικὴ.

Ἐντελῶς διαφοροτικὰ ὅμως συμβαίνει μὲ τὸν Ὀδυσσεύα στὴν Ὀδύσεια. Αὐτὸς ζῆ σὲ ἓνα κόσμῳ ὅπου ἡ μοῖρα δὲν ἐμφανίζεται καὶ τόσο ἀναπότρεπτη. Ἐδῶ ὑπάρχει μιὰ διαρκὴς ἐναλλαγὴ εὐτυχίας καὶ δυστυχίας, καὶ εἶναι στὸ χέρι τοῦ ἀνθρώπου νὰ παραμείνῃ σταθερὸς μὲ σύνεση καὶ ἐπιμονὴ καὶ νὰ ἀποφύγῃ τὸ χειρότερο, καὶ μάλιστα χωρὶς ὑπερφυσικὴ βοήθεια τοῦ εἶδους ποῦ δόθηκε στὸν Ἰάσονα.

Σὲ ἓνα ἀποφασιστικὸ χωρίο τῆς Ὀδύσειας, στὸ σ 124 κ. ἐξ., ἀναπτύσσεται μιὰ νέα ἀνθρωπολογία, ποῦ ἀφήνει νὰ φανῇ καθαρὰ ἡ διαφορὰ μὲ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὸ ἀργοναυτικὸ ἔπος. Ὁ Ὀδυσσεύας, μεταμφιεσμένος σὲ ζητιάνο, προειδοποιεῖ αὐστηρὰ τὸν μνηστῆρα Ἀμφίνομο γιὰ τὴν ὑπεροπτικὴ του στάση. Τίποτε —λέει— δὲν εἶναι πιὸ ἄθλιο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ διάθεσή του εἶναι σὰν τὴν ἡμέρα, ποῦ στέλνει ὁ Δίας. Καὶ αὐτός, ὁ ζητιάνος, θὰ μπορούσε νὰ ἦταν εὐτυχισμένος, τώρα ὅμως εἶναι δυστυχισμένος, γιατί ἔχει διαπράξῃ πολλὰ ἀνοσιουργήματα. Ὁ ἄνθρωπος θὰ πρέπει νὰ δέχεται μὲ σιγὴ τὰ δῶρα τῶν θεῶν.

Ἡ ἀνθρώπινη μοῖρα ὑπόκειται λοιπὸν σὲ διαρκὴ μεταβολή. Γενικὰ οἱ ἄνθρωποι σκέπτονται ἔτσι, ὅπως εἶναι ὁ καιρὸς ποῦ στέλνει ὁ Δίας. Στὴν εὐτυχία εἶναι ὑπερόπτες καὶ στὴν δυστυχία ἀπελπισμένοι. Ἡ διδαχὴ τοῦ Ὀδυσσεύα εἶναι ὅμως νὰ μὴν εἶναι τυφλοί, ἀλλὰ νὰ κρατᾶνε μέτρο στὴν εὐτυχία καὶ στὴν δυστυχία, νὰ εἶναι ὑπομονετικοὶ γιὰ νὰ ἀνταπεξέλθουν στὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς. Ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου ὑφίσταται ἀπόλυτη συμφωνία πρὸς τὸ προοίμιό τῆς Ὀδύσειας, ὅπου ὁ Δίας ἀπορρίπτει τὶς ἀνθρώπινες κατηγορίες, ὅτι ἐξ αἰτίας τάχα τῶν θεῶν οἱ ἄνθρωποι ὑποφέρουν παθήματα πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅσα τοὺς εἶναι γραμμένα¹.

Αὐτὲς οἱ βασικὲς ἀνθρωπολογικὲς σκέψεις κυριαρχοῦν σὲ ὁλόκληρὴ τὴν Ὀδύσεια καὶ ἐπομένως προέρχονται μὲ βεβαιότητα ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῆς δικῆς μας Ὀδύσειας. Ἡ μοῖρα τοῦ Ὀδυσσεύα προσδιορίζεται δύο φορές ἀπὸ σκαμπανεβάσματα. Ἀπὸ τὸ ναυάγιο ποῦ εἶχε μὲ τὴν σχεδία του

1. Πρβλ. Werner Jäger, Solons Eunomie, Sitzungsberichte d. Berliner Akademie d. Wissenschaften, Berlin 1926, 73 κ. ἐξ., W. Schadewaldt, Der Prolog der Odyssee, Harv. Stud. in Class. Philol. 63, 1958, 15 κ. ἐξ. (= Hellas und Hesperien, Zürich-Stuttgart 1970, 11 42).

δὲν κατορθώνει νὰ σώσῃ ἀπολύτως τίποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ζωὴ του.

Ὅταν πάλι ὄλα τοῦ πηγαίνουν καλὰ καὶ φορτωμένοι μὲ δῶρα ἀπὸ τοὺς Φαίακες ἀποβιβάζεται στὴν Ἰθάκῃ, πρέπει ἀκόμη μιὰ φορὰ νὰ ξαναρχίσῃ σὰν ζητιάνος, γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ πάλι τὸ σπίτι του καὶ τὴν περιουσία του. Μέχρις ἐδῶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐναντιωθῇ στὴν ἀδιάκοπη μεταβολὴ τῆς μοίρας. Ἀσφαλῶς ὅμως μπορεῖ ὁ ἴδιος νὰ καθορίσῃ, ὅπως νομίζει, ἐκεῖνο ποῦ ἐκτείνεται πέρα ἀπὸ αὐτὰ τὰ βασικὰ δεδομένα. Στὶς περιπέτειες μὲ τὴν Κίρκῃ καὶ τὶς Σειρῆνες ὁ Ὀδυσσεύς εἶναι ἐκεῖνος, ποῦ μὲ τὰ προνοητικά του μέτρα γίνεται κύριος τῆς καταστάσεως.

Μὲ τοὺς Κίκονες, τοὺς Λωτοφάγους, μὲ τὸν Αἴολο καὶ στὴ Θρινακία ἢ περίσκεψη τοῦ Ὀδυσσεύα, ὅπως βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀπερισκεψία τῶν συντρόφων, παρουσιάζεται ἀνάγλυφα. Στὴν περιπέτεια μὲ τοὺς Κύκλωπες ὁ Ὀδυσσεύς τὰ καταφέρει μὲ μιὰ κάποια ἔπαρση καὶ αὐτὸ ἔχει ὡς συνέπεια νὰ χαθοῦν πολλοὶ σύντροφοὶ του καὶ νὰ ὀργισθῇ ὁ Ποσειδῶνας. Ὁ Ὀδυσσεύς ὅμως μπορεῖ μὲ σύνεση νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὸν μεγαλύτερο κίνδυνο. Στὴν Ἰθάκῃ κατόπιν εἶναι ἡ ἀντίθεση πρὸς τοὺς μνηστήρες, ποῦ ἐνοχοποιοῦνται μόνοι τους, ἢ ὅποια ἀντίθεση ἀφήνει νὰ φανῇ καθαρὰ ἡ σύλληψη τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσσειας. Ὁ Ὀδυσσεύς δὲν εἶναι μόνο ὁ «πολύτλας», μὲ τὴν ἔννοια τῆς Ἰλιάδας, δηλ. κάποιος ποῦ ἔχει ζήσει καὶ ἔχει ὑποφέρει πολλά, ἀλλὰ ἐκεῖνος, ποῦ πέρα ἀπὸ τὰ ἐπώδυνα βιώματα ἔχει προσωπικὴ δραστηριότητα, ἀξιοποιεῖ τὶς δυνατότητες, οἱ ὁποῖες τοῦ προσφέρονται στὸ περιβάλλον, παράλληλα τηρεῖ τοὺς ἠθικοὺς κανόνες, καὶ ἔτσι ἐξουσιάζει τὴν μοῖρα του. Σὲ τελευταία ἀνάλυση λοιπὸν ἡ νέα παρουσίαση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μὴ τραγικὴ. Ὁ ἄνθρωπος ἐδῶ εἶναι πιὸ αὐτόνομος καὶ πιὸ χειραφετημένος ἀπ' ὅ,τι στὴν Ἰλιάδα. Ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία καὶ συνάμα ἡ ἀνθρώπινη ἰκανότητα γιὰ τὸ κακὸ καὶ γιὰ καταλογισμό εἶναι μεγαλύτερες ἀπ' ὅτι στὴν Ἰλιάδα.

Τὸ τρίτο σημεῖο, ποῦ μοῦ φαίνεται χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν σύλληψη τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσσειας, εἶναι ἡ ψυχολογικὴ ἐμβάθυνση στὸ θέμα τοῦ νόστου. Θὰ ἤθελα νὰ τὴν σχολιάσω μὲ μιὰ ἐρμηνεῖα γιὰ τὴν ἐμφάνιση τῆς Πηνελόπης στὸ σ καὶ τὴν συνομιλία μεταξὺ Πηνελόπης καὶ Ὀδυσσεύα στὸ τ.

Ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλι ἐκεῖνο ποῦ εἶπα γιὰ τὴν πρωταρχικὴ μορφή τῆς ἱστορίας τοῦ νόστου. Ἡ Πηνελόπη παραπλανοῦσε τοὺς μνηστήρες μὲ τὸ τέχνασμα τοῦ ἀργαλειοῦ. Ὅταν τὸ τέχνασμα ἀποκαλύφθηκε, ἦταν ἀναγκασμένη νὰ παντρευθῇ. Ἡ ἐκλογή τοῦ νέου συζύγου ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ ἀγώνισμα μὲ τὸ τόξο. Ξαφνικὰ προστέθηκε καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, πέτυχε ὁ ἴδιος τὴν δοκιμασία καὶ σκότωσε τοὺς μνηστήρες. Στὴν δική μας Ὀδύσσεια τὸ τέχνασμα μὲ τὸν ἀργαλειὸ ἔχει μετατεθῆ στὸ παρελθόν. Οἱ μνηστήρες ἐδῶ βρίσκονται ἀπὸ καιρὸ στὸ παλάτι τοῦ Ὀδυσσεύα καὶ

ἐπιβαρύνονται μὲ ἐνοχλή, σχεδὸν ὅπως ὁ Αἴγισθος, καθὼς κατασπαταλοῦν τὴν περιουσία τοῦ Ὀδυσσεΐα, δηλ. τοῦ Τηλέμαχου. Ἡ Πηνελόπη προσπαθεῖ νὰ παρελκύσῃ τὸν νέο γάμο. Πῶς μπόρεσε ὁμοίως ὁ ποιητὴς νὰ ἀπεικονίσῃ σ' αὐτὴ τὴν σύλληψη, ποῦ εἶναι ἀναγκαῖα συνδεδεμένη μὲ ρεαλιστικὴ παρουσίαση, τὴν γένεση τῆς τελικῆς ἀποφάσεως γιὰ γάμο καὶ παράλληλα τὸ ἀγώνισμα μὲ τὸ τόξο, χωρὶς νὰ σκιασῇ τὴν πίστη τῆς Πηνελόπης;

Ἡ ἐμφάνιση τῆς Πηνελόπης μπροστὰ στοὺς μνηστήρες στὸ σ ἀποτελεῖ ἐδῶ νευραλγικὸ σημεῖο. Ἡ Πηνελόπη ἐμφανίζεται μπροστὰ στοὺς μνηστήρες μὲ ὄλη τῆς τὴν αἴγλη, τοὺς ἐντυπωσιάζει καὶ διεγείρει τὸν πόθο τους. Ἐπιτιμᾷ τὸν Τηλέμαχο, γιατί συναναστρέφεται πολὺ τοὺς μνηστήρες καὶ δὲν φροντίζει τὸν ξένο, καὶ ἀπαντᾷ στὴν κολακευτικὴ προσφώνηση τοῦ μνηστήρα Εὐρύμαχου μὲ τὴν ἱστορία, πῶς ὁ Ὀδυσσεΐας τῆς εἶχε πῆ νὰ ξαναπαντρευτῆ, ὅταν θὰ ἐνηλικιωνόταν ὁ Τηλέμαχος καὶ αὐτός — ὁ Ὀδυσσεΐας — δὲν εἶχε ὡς τότε γυρίσει, καὶ πῶς ἡ νύχτα τοῦ μισητοῦ γάμου θαρχόταν. Παραπονιέται ὅτι οἱ μνηστήρες καταξοδεύουν τὴν περιουσία τοῦ παλατιοῦ, ἀντὶ νὰ φέρουν οἱ ἴδιοι δῶρα.

Τὸ νόημα τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἔχει ἀμφισβητηθῆ πολὺ. Ὁ K. L. Kayser τὸ 1881 βρῆκε τὴ σκηνὴ προκλητικὴ: *ipsa regina ad artes propemetertricias descendit*¹. Ὁ Reinhardt ἦταν τῆς γνώμης, πῶς ἡ Πηνελόπη παραπλανοῦσε τοὺς μνηστήρες γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμη². Ὁ Merkelbach ἐπίστευε, ὅτι ἡ Πηνελόπη ἐδῶ ἐμφανίζεται μπροστὰ στοὺς μνηστήρες μετὰ ἀπὸ μυστικὴ συνεννόηση μὲ τὸν Ὀδυσσεΐα, καὶ ὅτι ἀρχικὰ ἡ σκηνὴ ταίριαζε μετὰ τὴν νέα ἀναγνώριση, ποῦ κατὰ τὴν γνώμη του πρέπει νὰ ἔγινε σὲ συνάρτηση μὲ τὸ νίψιμο τῶν ποδιῶν³.

Ὁ Hölscher καὶ ὁ Erbse ἔχουν ἀντικρούσει δικαιολογημένα, ὅπως νομίζω, αὐτὲς τὶς ἀπόψεις, καὶ εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι ἡ Πηνελόπη ἐδῶ μιλεῖ σοβαρὰ καὶ σκοπεύει νὰ ξαναπαντρευτῆ⁴. Μὲ τὴν ἐνηλικίωση τοῦ Τηλέμαχου —λένε— ὑποχωρεῖ λυπημένη μπροστὰ στὸ μοιραῖο. Ἐνας ἄλλος σκοπὸς τῆς ὁμιλίας θὰ εἶναι νὰ περιγράψῃ τὴν συνάντησιν τῶν δύο συζύγων ποῦ ἡ ἀναγνώρισή τους δὲν ἔχει ἀκόμη πραγματοποιηθῆ, μετὰ εἰκοσάχρονη ἀπουσία τοῦ Ὀδυσσεΐα.

Ἄλλὰ καὶ γι' αὐτὴ τὴν ἐρμηνεῖα ὑπάρχουν ἐπιφυλάξεις. Ἡ Πηνελόπη λέει βέβαια, πῶς ὁ Ὀδυσσεΐας τῆς εἶχε πῆ νὰ ξαναπαντρευτῆ, ὅταν θὰ

1. *Homerische Abhandlungen*, hrsg. v. H. Usener, Leipzig 1881, 41.

2. *Von Werken und Formen* δ. π. 16 (= *Tradition und Geist* δ. π. 20).

3. R. Merkelbach, *Untersuchungen zur Odyssee* (= *Zetemata* H. 2) München 1969, σ. κ. ἔξ.

4. U. Hölscher, *Penelope vor den Freiern*, in: *Lebende Antike, Symposion für Rudolf Sühnel*, Erich Schmidt Verlag 1967, 29, H. Erbse δ. π. (βλ. ὑπόσημ. 20) 79 κ. ἔξ.

ἐνηλικιωνόταν ὁ Τηλέμαχος. 'Αλλὰ ἡ ὁμιλία τῆς δὲν τελειώνει καθόλου μὲ τὴν βεβαιότητα ποὺ ἄρχισε. Δηλαδή δὲν λέει: «Αὔριο θὰ διοργανώσω τὸ ἀγώνισμα μὲ τὸ τόξο καὶ θὰ παντρευτῶ ἐκεῖνον, ποὺ θὰ εἶναι ὁ καλύτερος σ' αὐτὸ τὸ ἀγώνισμα», ἀλλὰ ἐντελῶς ἀόριστα (σ 271 κ. ἐξ.). «Ὅλα τώρα πραγματοποιοῦνται. Καὶ θάρθη ἡ νύχτα ὅπου θὰ μὲ βρῆ ὁ μισητὸς γάμος, ἐμένα τὴν ἄμοιρη, ποὺ τῆς ἐκλεψε ὁ Δίας τὴν εὐτυχία». Στὸ τέλος ἀποφεύγει συγκεκριμένες προτάσεις καὶ παραπονιέται γιατί ἔλειπαν τὰ δῶρα. 'Αντίθετο πρὸς τὴν ἐρμηνεία, ὅτι ἡ Πηνελόπη προετοιμάζει σοβαρὰ τὸν δεύτερο γάμο τῆς, εἶναι φυσικὰ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τώρα δὲν ὑπάρχει καμμιά συγκεκριμένη ἀφορμὴ γιὰ μιὰ τέτοια ἀπόφαση. Τὴν πιέζουν βέβαια οἱ μνηστήρες ἀπὸ καιρὸ, ἀλλὰ θὰ ζημιωνόταν τὸ θέμα τῆς πίστεως τῆς Πηνελόπης, ἂν αὐτὴ χωρὶς ἄμεση ἀφορμὴ τυχαῖα μὲ τὴν ἀφιξη τοῦ 'Οδυσσεῆ θὰ ἀποφάσιζε νέο γάμο.

Νομίζω ὅτι ἡ σκηνὴ μόνο τότε γίνεται κατανοητὴ, ὅταν ἀντιληφθοῦμε σ' ὅλο του τὸ βάθος τὸ πρόβλημα ποὺ ἀντιμετωπίζει ἐδῶ ὁ ποιητὴς τῆς 'Οδύσσειας. 'Ο ποιητὴς πρέπει 1) νὰ παραμείνῃ προσηλωμένος στὸ ὅτι ὁ 'Οδυσσεὺς ἐπιστρέφει ἀκριβῶς τῆ στιγμῇ τοῦ νέου γάμου καὶ φονεῦει τοὺς μνηστήρες. Πρέπει 2) νὰ θεμελιώσῃ μὲ καινούργιο τρόπο τὶς προετοιμασίες τοῦ γάμου (τῆς Πηνελόπης), ἀφοῦ τὸ τέχνασμα μὲ τὸν ἀργαλειό, ποὺ ἔχει ἀποτύχει, δὲν ταιριάζει πλέον στὸ μεγάλο ἔπος του καὶ 3) πρέπει νὰ παρουσιάσῃ τὴν συμπεριφορὰ τῆς Πηνελόπης ψυχολογικὰ πειστικῇ.

Στὸν στίχο 281 ὁ 'Οδυσσεὺς χαίρεται ποὺ ἡ Πηνελόπη, ἐνῶ ἔχει κάτι ἄλλο στὸ νοῦ τῆς, ἀποσπᾶ μὲ δόλο τὰ δῶρα ἀπὸ τοὺς μνηστήρες. Κατὰ τὴ γνώμη μου αὐτὸ δὲν μπορούμε νὰ τὸ ἐννοήσουμε ἀλλοιῶς παρὰ ὅτι ὁ 'Οδυσσεὺς ἀντιλαμβάνεται τὸν δισταγμὸ τῆς Πηνελόπης καὶ εὐχαριστεῖται. 'Η Πηνελόπη ζῆ βεβαίως κάτω ἀπὸ τὴν πίεση γιὰ γάμο, διστάζει ὅμως καὶ βρίσκεται σὲ ἀμηχανία καὶ κατορθώνει τελικὰ, ἐπιτιμώντας τοὺς μνηστήρες καὶ ἀπαιτώντας τὰ δῶρα, νὰ κερδίσῃ λίγο χρόνο καὶ νὰ πάρῃ μιὰ ἀνάσα. Πῶς πρέπει τώρα νὰ ἐξηγηθῇ αὐτὴ ἡ ἀβεβαιότητα τῆς Πηνελόπης; 'Εδῶ πρέπει νὰ ἀκολουθήσουμε κατὰ γράμμα τὴν αἰτιολόγησιν ποὺ δίνει ὁ ποιητὴς. 'Η Πηνελόπη ὀδηγεῖται στὴν ἀπόφασί τῆς ἀπὸ ἔμπνευσιν τῆς θεᾶς. Τὴν πράξιν προωθεῖ ἡ 'Αθηνᾶ καθὼς τῆς βάζει στὸν νοῦ νὰ ἐμφανιστῇ μπροστὰ στοὺς μνηστήρες, γιὰ νὰ τοὺς ἐντυπωσιάσῃ καὶ νὰ τὴν ἐπιτιμήσουν ὁ ἄντρας καὶ ὁ γυιὸς τῆς ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι προηγούμενος (σ 160 κ. ἐξ.). Αὐτὴ ἡ παρότρυνση τῆς 'Αθηνᾶς ἔχει ἓνα τελείως μοναδικὸ χαρακτήρα. Κατὰ παγία ὁμηρικὴ ἀντίληψη ἀντιστοιχεῖ σχεδὸν πάντοτε στὴν παρότρυνση τῆς θεότητος κάποια προσωπικὴ παρότρυνση τοῦ ἀνθρώπου. 'Η θεότητα τὸν παρορμᾷ, ὅμως ἐνεργεῖ μὲ ἐλεύθερη βούλησιν καὶ εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὶς πράξεις του. Καὶ ἂν ἀκόμα καμμιά φορὰ ἀντιδρᾷ μὲ φαινομενικὴ δυσανασχέτησιν στίς ὑποδείξεις τῆς θεότη-

τας, ὅπως λόγου χάριν ἡ Ἑλένη στὸ Γ τῆς Ἰλιάδας, ὅταν μὲ προτροπὴ τῆς Ἀφροδίτης πρέπει νὰ πάη στὸ δωμάτιο τοῦ Πάρι, ἀκόμη καὶ τότε ἀντιπροσωπεύει ἡ ὑπόδειξη τῆς θεότητος τουλάχιστον τὴν μιὰ πλευρὰ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνθρώπου¹. Αὐτὸ συμβαίνει τόσο στὴν Ἰλιάδα ὅσο καὶ στὴν Ὀδύσεια. Ἐδῶ ὁμως ἔχουμε μιὰ ὀλοφάνερη ἐξαιρέση, τὴ μοναδική σ' ὀλόκληρο τὸ ὁμηρικὸ ἔπος. Τὰ λόγια τῆς Ἀθηνᾶς ἐπιδροῦν στὴν Πηνελόπη ὅπως ἡ ὑποβολὴ ἢ ἡ ὑπνωση πᾶνω σὲ κάποιον, ποῦ ἐν μέρει ἀντιδρᾷ ἐσωτερικά. Ἡ Πηνελόπη γελᾷ «ἀχρεῖον», δηλαδὴ μὲ ἀμυχανία.

Δὲν μπορεῖ ἡ ἴδια νὰ καταλάβῃ τὸν ἑαυτὸν τῆς. Ποτὲ παλαιότερα δὲν εἶχε τέτοια πρόθεση (164 οὐ τι πάρος γε). Προφασίζεται ὅτι θέλει νὰ κρατήσῃ τὸν Τηλέμαχο μακριὰ ἀπὸ ἐπαφὲς μὲ τοὺς μνηστήρες, παρ' ὅλο ὅτι αὐτὸς δὲν χρειάζεται κἄν μιὰ τέτοια ὑπόδειξη. Ἀρνεῖται νὰ προετοιμαστῇ γιὰ τὴν ἐμφάνιση, ποῦ τῆς εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητη, καὶ ἀπὸ ντροπῆ ζητᾷε δυὸ δοῦλες νὰ τὴν συνοδεύσουν. Ἡ Ἀθηνᾶ πρέπει νὰ ἐπέμβῃ ἀκόμη μιὰ φορὰ γιὰ νὰ τῆς δώσῃ στὸν ὕπνο τῆς ἐκεῖνη τὴν ὥραία ὄψη, ποῦ γι' αὐτὴν τὴν ἴδια εἶναι ἀδιάφορη. Ἐμφανίζεται λοιπὸν, κοιτάει χωρὶς λόγο τὸν Τηλέμαχο καὶ μετὰ τὴν προσφώνηση τοῦ Εὐρύμαχου ἐκφωνεῖ τὸν λόγο τῆς, στὸν ὁποῖο δὲν τηρεῖ μὲ συνέπεια τὴν ἀπόφασί τῆς γιὰ γάμο, διότι ἀντιστέκεται ἐσωτερικά στὴν παρότρυνση τῆς Ἀθηνᾶς. Μόνον ὁ Ὀδυσσεὺς καταλαβαίνει τὴν πραγματικὴ τῆς κατάσταση. Ἐδῶ ἐπομένως ἡ θεότητα καθοδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο μὲ ἕνα τρόπο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετο πρὸς τὸν χαρακτήρα του. Τὴν πραγματικὴ διάθεση τῆς Πηνελόπης κάνει ὁ ποιητὴς σαφέστερη μὲ τὴν παρουσίαση τῆς ἐσωτερικῆς ἀντιστάσεως σ' αὐτὴν τὴν παρότρυνση, πρᾶγμα ποῦ δὲν θάταν δυνατὸ μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο τρόπο, καὶ ἔτσι ἡ πράξι φθάνει στὸ ἀποκορύφωμά τῆς.

Ἡ Πηνελόπη παίρνει τὴν ἀπόφασί τῆς γιὰ τὸ ἀγώνισμα τοῦ τόξου μόλις στὴ ραψωδία τ, καὶ ἐδῶ μετὰ ἀπὸ πολὺ δισταγμὸ καὶ ἐνῶ κάθεται ἀπέναντι στὸν ἄνδρα τῆς, ποῦ δὲν τὸν ἔχει ἀναγνωρίσει ἀκόμα, καὶ κουβεντιάζει μαζί του. Στὸ πρῶτο μέρος τῆς συνομιλίας τῆς ἢ Πηνελόπη περιβάλλει τὸν ξένο μὲ κάποια ἐμπιστοσύνη, γιατί αὐτὸς τῆς διηγεῖται πῶς ἦταν ντυμένος ὁ Ὀδυσσεὺς στὸ ταξίδι του γιὰ τὴν Τροία καὶ τί στολίδια φοροῦσε. Ἡ Πηνελόπη δὲν πιστεύει στὰ λόγια τοῦ ξένου, πῶς ὁ Ὀδυσσεὺς θὰ γυρίσῃ σύντομα. Πάντως τὰ λόγια τοῦ ξένου ἔχουν βαθεῖα ἐπίδραση ἐπάνω τῆς, ὅπως προκύπτει ὕστερα ἀπὸ τὸ νίψιμο τῶν ποδιῶν, ποῦ ἀκολουθεῖ μετὰ τὸ πρῶτο μέρος τῆς συνομιλίας. Ἡ Πηνελόπη ἀπευθύνεται ἀκόμη μιὰ φορὰ στὸν ξένο, ἂν καὶ γι' αὐτὸ δὲν ὑπῆρχε καμμιά ἀφορμή, καὶ τοῦ μιλεῖ γιὰ τὶς δυσκολίες, ἂν θάπρεπε δηλαδὴ νὰ μείνῃ στὸ πα-

1. Πρβλ. W. Kullmann, *Das Wirken der Götter in der Ilias*, Berlin 1956, 106 κ. ἐξ. ("Freie Willensentscheidung und göttliche Lenkung").

λάτι ἢ νὰ ξαναπαντρευτῆ. Αὐτὸ δείχνει καθαρά, ὅτι κατὰ τὴν ἐμφάνισή της μπροστὰ στοὺς μνηστήρες δὲν ἦταν ἀκόμη ἀπόλυτα ἀποφασισμένη γιὰ τὸν γάμο. Στὸ τέλος διηγεῖται στὸν ξένο τὸ ὄνειρο, πὼς ἔνας ἀητός, λέει, σκότωσε στὸ παλάτι τὶς εἴκοσι χῆνες καὶ μετὰ φανερώθηκε σὰν 'Οδυσσεάς καὶ πρόβλεψε τὸν θάνατο τῶν μνηστήρων.

'Εδῶ βλέπουμε πὼς ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ ξένου, ὅτι ὁ 'Οδυσσεάς εἶναι κοντὰ, ἔχει βαθειὰ ψυχολογικὴ ἐπίδραση στὴν Πηνελόπη. 'Ο 'Οδυσσεάς ἐνισχύει τὴν Πηνελόπη σ' αὐτὴν τὴν ἐρμηνεία, πού μόνου τοῦ τὸ ὄνειρο δίνει. Καὶ πάλι ὅμως ἡ Πηνελόπη δὲν πιστεύει τὸν ξένο, παρ' ὅλο πού ἤλιπιζε νὰ βρῆ στὰ λόγια του μιὰ βεβαιότητα. Σὲ ἀντίθετη περίπτωση δὲν θὰ τοῦ εἶχε διηγηθῆ τὸ ὄνειρο. 'Εσωτερικὰ εἶναι διχασμένη. Τὸ ὑποσυνείδητό της, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ πῆ κανεὶς, τὴν ὠθεῖ στὴν διοργάνωση τοῦ ἀγῶνα μὲ τὸ τόξο γιὰ τὴν ἐπόμενη ἡμέρα. Στὴν συνέχεια ἀποκαλύπτει τὸ σχέδιό της στὸν 'Οδυσσεά καὶ ἐκεῖνος τὸ ἐγκρίνει. Τὸ ὅτι τὸ σχέδιο τῆς Πηνελόπης ὀλοκληρῶνεται ἀμέσως μετὰ τὴ διήγηση τοῦ ὀνείρου καὶ παρουσιάζεται γιὰ ἔγκριση στὸν ξένο, ὁ ὁποῖος εἶναι βέβαιος γιὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ 'Οδυσσεά, σημαίνει ὅτι ὑποσυνείδητα ὑπάρχει πράγματι μιὰ ἐλπίδα γιὰ ἐπιστροφή τοῦ 'Οδυσσεά. 'Η σκέψη τῆς Πηνελόπης εἶναι μᾶλλον: "Ἄν τὸ ὄνειρο καὶ τὰ λόγια τοῦ ξένου ἀληθεύουν, θὰ πρέπη νὰ ἀποδειχθοῦν στὸ ἀγώνισμα τοῦ τόξου. 'Η ἐλπίδα αὐτὴ φυσικὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ λογικά, καὶ γι' αὐτὸ ἡ Πηνελόπη λέει, πὼς θὰ ἀκολουθήση ἐκεῖνον πού τὴν ἐπομένη θὰ τανύση τὸ τόξο πιὸ εὐκόλα καὶ θὰ διαπεράση τοὺς δώδεκα πελέκεις.

'Ο 'Οδυσσεάς συμβουλεύει τὴν γυναῖκα νὰ μὴν ἀναβάλῃ τὸ ἀγώνισμα καὶ προφέρει τὸν διφορούμενο λόγος, ὅτι ὁ πολυμήχανος 'Οδυσσεάς θὰ ἐπιστρέψῃ νωρίτερα στὸ παλάτι, προτοῦ οἱ μνηστήρες προφθάσουν νὰ σύρουν τὸ τόξο καὶ διαπεράσουν τὸ σίδηρο. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Πηνελόπη δὲν ἀσχολεῖται ἄλλο μὲ αὐτὰ τὰ λόγια δείχνει, ὅτι δὲν τὴν ἄφησαν ἀνεπηρέαστη καὶ ὅτι αὐτὴ τὸ ἀφήνει στὴν τύχη νὰ δῆ, ἂν ὁ ξένος ἔχη δίκην. 'Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι σωστὸ νὰ ὑποθέσωμε, πὼς ἡ Πηνελόπη συμβιβάστηκε μὲ τὴν ἰδέα τοῦ νέου γάμου.

'Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη τοῦ Harsh, ὅτι ἡ Πηνελόπη ἔχει ἀναγνωρίσει τὸν ἄνδρα της χωρὶς νὰ ἐκδηλωθῆ, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθή! "Ὅτι δείχνεται στὶς σκηνὲς αὐτὲς εἶναι πολὺ περισσότερο, πὼς ἡ Πηνελόπη προετοιμάζει τὸν γάμο ἐντελῶς ἀθῶα παρὰ τὴν πραγματικὴ της θέληση, ἀκολουθώντας μόνον τὶς κινήσεις πού τῆς ὑπέδειξαν ἡ θεότητα καὶ ὁ ἄνδρας της. Συνεχίζει νὰ εἶναι ἀμέτοχη ὅταν κοιμᾶται μέχρι καὶ μετὰ τὴν μνηστηροφονία

1. P. W. Harsh, Penelope and Odysseus in *Odyssey XIX*, *Am. Journ. of Philol.* 71, 1950, I κ. ἐξ.

καὶ αὐτὸ τῆς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ δοκιμάσῃ τὸν ἄνδρα τῆς μὲ τὸν τρόπο ποῦ πράγματι τὸν δοκιμάζει.

Δύσκολα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ σκεφθῆ ἓνα λεπτότερο τρόπο, γιὰ νὰ δείξῃ τὸν χαρακτήρα τῆς Πηνελόπης, ἀπὸ αὐτὴ τὴν περιγραφή τῆς ἀντιστάσεως καὶ τῶν ἀμφιβολιῶν καὶ τῶν ἀνέκφραστων ἐλπίδων τῆς.

Συνοψίζω: Προσπαθήσαμε νὰ δείξουμε ἀρχικὰ ὅτι ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴν σημερινὴ 'Οδύσεια πρέπει νὰ ὑπῆρχε μιὰ συντομώτερη ἐπικὴ διαμόρφωση τοῦ μύθου τῆς 'Οδύσσειας, στὴν ὁποία εἶναι πιθανόν, ὅτι ἀνήκαν ἡ περιπέτεια μὲ τὸν Κύκλωπα, ἡ ὄργη τοῦ Ποσειδῶνα, ἡ Σκύλλα, τὸ νησὶ τοῦ "Ἥλιου Θρινακία, ἡ Χάρυβδη, οἱ Φαίακες, ἡ ἐπιστροφή τοῦ 'Οδυσσεῆ τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου τῆς Πηνελόπης μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ τεχνάσματος μὲ τὸν ἀργαλειό, τὸ ἀγώνισμα τοῦ τόξου, ἡ μνηστηροφονία, ἡ καθιέρωση μιᾶς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνα. Αὐτὸς ὁ πυρήνας τῆς διηγήσεως διευρύνθηκε κατόπιν μὲ παραλαβὴ θεμάτων ἀπὸ ἄλλα ἐπικά ποιήματα (Λαιστρυγόνες, Κίρκη, Σειρῆνες, κατάβαση στὸν "Αἶδη). Παράλληλα ἐπιχειρεῖται καὶ μιὰ ἐσωτερικὴ διεύρυνση· οἱ μνηστήρες καταντοῦν τώρα σωστὸ βάρος γιὰ τὸ παλάτι τοῦ 'Οδυσσεῆ. "Ὅτι ἐνηλικιώνεται ὁ Τηλέμαχος, αὐτὸ λαμβάνεται ὑπ' ὄψη καὶ ἀποτελεῖ ἓνα πρόσθετο λόγο γιὰ τὸν γάμο τῆς Πηνελόπης. Οἱ σύντροφοι στὶς περιπλανήσεις θεωροῦνται ὅπως καὶ οἱ μνηστήρες σὰν αὐθύπαρκτη ὁμάδα.

Μὲ αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴ διεύρυνση κερδίζει σὲ σημασία τὸ κοινω-νικὸ ὑπόβαθρο. Τὸ γεγονὸς παίρνει δραματικὸν χαρακτήρα, ἀποκτᾷ δράση. Ὁ εὐθύς λόγος κυριαρχεῖ στὴ διήγηση. Μὲ τὴν στροφή πρὸς τὸ μεγάλο ἔπος συνδέεται μιὰ καινούργια ἀνθρωπολογία. Βλέπομε τώρα τὴν μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου πλούσια σὲ ἐναλλαγές. Ὁ μεμονωμένος ἀνθρώπος ἔχει τὴν δυνατότητα χρησιμοποιοῦντας τὴν περίσκεψη καὶ τὴν σταθερότητά του, νὰ περνᾷ χωρὶς συνέπειες μέσα ἀπὸ ὅλα τὰ κτυπήματα τῆς μοίρας.

Ἡ μορφή τοῦ μεγάλου ἔπους χρησιμοποιοῖται τέλος γιὰ μιὰ ἐξαιρετικὰ λεπτὴ ψυχολογικὴ παρουσίαση. Ὁ ποιητὴς δείχνει, πῶς ἐμφανίζεται ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος τῆς Πηνελόπης, ὅταν αὐτὴ εἶναι κάτω ἀπὸ τὴν πίεση γιὰ γάμο. Ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴ τῆς δικῆς μας 'Οδύσσειας πρὸς τὴν ἱστορία τοῦ μύθου γίνεται φανερό, πῶς ἔγινε καὶ ξεπῆδησε μέσα ἀπὸ τὸν παλαιὸ μῦθο τῆς 'Οδύσσειας μιὰ μεγάλη ποιητικὴ σύλληψη.